

Europske kulturne rute - Ruta arheološke baštine

Horvat, Marina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:805932>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

MARINA HORVAT

EUROPSKE KULTURNE RUTE - RUTA ARHEOLOŠKE BAŠTINE

Diplomski rad

Pula, rujan 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

MARINA HORVAT

EUROPSKE KULTURNE RUTE - RUTA ARHEOLOŠKE BAŠTINE

Diplomski rad

JMBAG: 39-D-OITKS, redoviti student

Studijski smjer: Diplomski studij kulture i turizma

Predmet: Kulturne rute

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Mentor: doc. dr. sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Marina Horvat, kandidat za magistra kulture i turizma, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno, da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da niti jedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli _____ godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Marina Horvat dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Europske kulturne rute - ruta arheološke baštine koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst, trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. KULTURNI TURIZAM U EU	2
1.1. Kultura.....	2
1.2. Turizam.....	5
1.3. Kulturni turizam.....	6
1.3.1. Važnost upoznavanja kulturne baštine.....	8
1.3.2. Arheološki turizam	10
2. EUROPSKE KULTURNE RUTE	12
2.1. Načela i ciljevi projekta kulturnih ruta Vijeća Europe.....	13
2.2. Certifikacija rute	13
2.3. Europske rute arheološke baštine.....	15
2.3.1. Ruta rimskih careva i dunavska vinska ruta.....	16
2.3.2. Vikinška ruta	19
2.3.3. Feničanska ruta.....	20
2.3.4. Ruta židovske baštine	21
3. RAZVOJ KULTURNE RUTE.....	22
3.1. Odabir teme	24
3.2. Evidentiranje resursa	24
3.3. Sadržaji na ruti i njihova uloga	25
3.4. Kretanje rutom	26
4. ARHEOLOŠKA BAŠTINA HRVATSKE.....	27
4.1. Modeli valorizacije arheološke baštine	27
4.1.1. Arheološki parkovi	28
4.1.2. Muzeji	32
4.1.3. Programi oživljene povijesti.....	35
4.1.4. Ruta arheološke baštine	36

4.2. Podvodna arheološka baština Hrvatske	37
4.3. Arheološki lokaliteti u Istri.....	38
4.3.1. Brijuni	39
4.3.2. Dvigrad.....	40
4.3.3. Monkodonja.....	40
4.3.4. Nezakcij	41
4.3.5. Vižula	42
4.4. Projekt ArchaeoCuITour	43
4.5. Prijedlog dionice arheološke rute Istre.....	44
5. PRIJEDLOG NOVE EUROPSKE RUTE ARHEOLOŠKE BAŠTINE	46
5.1. Italija.....	47
5.2. Hrvatska.....	52
5.3. Srbija	55
5.4. Albanija	59
5.5. Grčka	62
5.6. Turska.....	65
ZAKLJUČAK	67
POPIS LITERATURE.....	69
POPIS SLIKA	71
POPIS TABLICA.....	73
SAŽETAK	74
ABSTRACT	75

UVOD

Tema su ovog diplomskog rada Europske kulturne rute, s naglaskom na rute arheološke baštine. Europske kulturne rute povezuju povijesne, društvene ili umjetničke vrijednosti više europskih zemalja. Razvijaju se u skladu s programom Vijeća Europe koji promovira europski identitet i različitost. Svrha je diplomskog rada predstaviti postojeće kulturne rute i potencijalne modele valorizacije europske arheološke baštine; definirati pojmove kultura, turizam, kulturni turizam, analizirati postojeće modele valorizacije arheološke baštine te osmisliti novu europsku rutu arheološke baštine. Cilj je rada predstaviti arheološku baštinu na području Hrvatske te ju povezati i umrežiti s tematski povezanim arheološkim lokalitetima drugih država koje će činiti jedinstvenu i atraktivnu cjelinu. Metoda istraživanja, metoda analize sadržaja, induktivna i deduktivna metoda korištene su pri pisanju ovog diplomskog rada.

U prvom je poglavlju naglasak stavljen na kulturni turizam u Europskoj Uniji, koji je ključan za razvoj kulturnih ruta. Definirani su pojmovi kultura, turizam, kulturni turizam, arheološki turizam i predstavljena je važnost upoznavanja zajedničke europske kulturne baštine. Drugo poglavlje predstavlja Europske kulturne rute, načela i ciljeve projekta te certificiranje kulturnih ruta i kriterije kojih se moraju pridržavati. Predstavljene su već postojeće i vrlo popularne kulturne rute Vijeća Europe, Ruta rimskih careva i dunavska vinska ruta, Vikinška ruta, Feničanska ruta i Ruta židovske baštine. Nadalje, treće je poglavlje vezano za razvoj kulturne rute, koje počinje odabirom teme, evidentiranjem postojećih resursa, dodavanjem sadržaja na rutu i osmišljavanjem kretanja po ruti. Zatim, da bi se ruta arheološke baštine predstavila na što bolji način, bilo je potrebno definirati pojam arheologije i eksperimentalne arheologije. Nadalje, predstavljeni su modeli valorizacije arheološke baštine i neki od najpoznatijih arheoloških lokaliteta koji su unazad par godina dobili, ili će tek dobiti, status arheološkog parka, projekt ArchaeoCulTour i prijedlog dionice arheološke rute Istre. Posljednje poglavlje ističe cilj rada. Predstavlja istraživanje i ideje za razvoj i kreiranje rute arheološke baštine pod nazivom *Ruta izgubljenih gradova*.

1. KULTURNI TURIZAM U EU

Opisivanje prošlosti u sadašnjosti omogućeno je turizmu zbog povezanosti s kulturom i kulturnom baštinom. Održivu valorizaciju kulturne baštine u turističke svrhe iskoristile su sve razvijene svjetske države. Upravljanje kulturnom baštinom na adekvatan i održiv način omogućava povećanje konkurentnosti na turističkom tržištu. Svaka zemlja, narod ili društvo može se razlikovati po načinu življenja, običajima, stilu života i tradiciji.¹ Prije definiranja samog pojma kulturnog turizma potrebno je definirati pojmove kulture i turizma. U nastavku poglavlja definirani su pojmovi kultura, kulturna baština, turizam i kulturni turizam te arheološki turizam kao podvrsta kulturnog turizma.

1.1. Kultura

Kultura postoji od početka svijeta te predstavlja proces svakodnevne razmjene između ljudi, regija, država i šire. Kulturu možemo, kao i turizam, promatrati kao proces koji se zbog svoje dinamičnosti kontinuirano mijenja. Postoji mnogo definicija različitih autora o tome što je kultura i što je predstavlja. U odnosu na turizam kulturom se može definirati i ukupnost duhovnih i materijalnih vrijednosti, što uključuje odnose, poglede i ponašanje ljudi. Tako se turističkom kulturom smatra ponašanje svih sudionika u turističkom procesu. Ograničenost postojećih definicija kulture odnosi se na materijalnu dimenziju kulture, a u definiciju bi se trebala uključiti nematerijalna kulturna baština, te prirodna baština.² Kulturu možemo definirati na sljedeći način: „*skup vrijednosti, vjerovanja, ponašanja, simbola (npr. tradicija, običaja, odijevanja i umjetnosti) i oblika naučenog ponašanja lokalne zajednice.*“³ Kulturom jednog naroda smatraju se sve etničke i društvene vrijednosti zajedno s materijalnim i duhovnim dobrima. Ona predstavlja usavršavanje vrijednosti te oplemenjuje čovjeka koji je s njom bio u kontaktu. Također, koliko kultura djeluje na čovjeka, toliko čovjek utječe na stvaralački proces kulture svojim djelovanjem. Baština je poveznica sadašnjeg svijeta s prošlošću i njenim očuvanjem i njegovanjem, stoga brinemo o onome što su nam ostavili preci, da bi u njoj mogle uživati i buduće generacije.⁴

¹ Jelinić, D., A., 2008., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb., str. 29.

² Ibid., str. 30-32.

³ Jelinić, D., A., op. cit., str. 26.

⁴ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 13.

Kulturna je baština najznačajniji resurs kulture i kulturnog turizma. Međunarodna je organizacija UNESCO definirala 1972. godine pojam kulturne baštine kao kulturna dobra, a to su sljedeće: „...**spomenici** (djela arhitekture, monumentalna, kiparska i slikarska djela, elementi ili struktura arheološkog karaktera, natpisi, grupe elemenata koje imaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s povijesnog, umjetničkog ili znanstvenog stajališta), **grupna zdanja** (grupe izoliranih ili povezanih građevina, koje po svojoj arhitekturi, jedinstvu i uklopljenosti u pejzaž predstavljaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s povijesnog, umjetničkog ili znanstvenog stajalište) i **znamenita mjesta** (djela ljudskih ruku ili kombinirana djela ljudskih ruku i prirode uključujući tu arheološka nalazišta koja su od iznimnog univerzalnog značaja s povijesnog, estetskog i etnološkog ili antropološkog stajališta.).“⁵ Ključni element za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju identiteta pojedine kulture i naroda jest kulturna baština. Prema UNESCO-ovim dokumentima upravo kulturna baština i sva njena raznolikost diljem svijeta osigurava održivi razvoj. UNESCO je 2003. godine proglasio Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine.

Upravljanje kulturnom baštinom označava brigu i održavanje kulturne vrijednosti kulturnih resursa da bi sadašnje generacije mogle u njima uživati bez ugrožavanja za buduće generacije. Upravljanje se provodi kroz konzervaciju, restauraciju, muzeologiju, arheologiju, povijest i arhitekturu. Ciljevi i načela upravljanja definirani su poveljama i kodeksima, koji su propisani zakonima. Upravljanje kulturnom baštinom bavi se identifikacijom, interpretacijom, održavanjem i zaštitom. Očuvanje reprezentativnog primjerka materijalne i nematerijalne baštine za buduće generacije pritom je od velike važnosti, zbog mogućnosti da se upravo ti primjerci trajno i nepovratno oštete, unište ili izgube. Kako bi se propadanje kulturne baštine zaustavilo ili barem usporilo, neke građevine nakon gubitka izvorne funkcije treba prenamijeniti za neku drugu funkciju. Prenamjena kulturne baštine događa se već stoljećima. U većini se slučajeva baština prenamjenjuje u religiozne svrhe, no bilo je i primjera prenamjene u vojne svrhe gdje su dvorci i crkve postali utvrde. Razvojem industrije povećava se potražnja za novim prostorima tako da su građevine korištene kao industrijske hale, no postojali su i slučajevi prenamjene u kaznionice. Crkve su u doba industrijalizacije prenamijenjene u administrativne urede ili prihvatilišta za napuštenu djecu. Danas se kulturne građevine prenamjenjuju u društveno-administrativne, kulturne i gospodarske svrhe. Najčešća je i najjednostavnija prenamjena u smještaj javnih ustanova kao što su administrativni uredi, knjižnice, arhivi i sl. Najčešći su tipovi prenamjena u kulturne svrhe: osnivanje muzeja,

⁵ Ibid., str. 10

edukativnih i kulturnih centara, dok se prenamjena u ekonomske svrhe odnosi na luksuzne hotele. Nadalje, potrebno je na kvalitetan način tu kulturnu baštinu i interpretirati turistima. Edukativna i zabavna interpretacija stvara doživljaj i iskustvo turistu. Interpretacija ima tri uloge: obrazovati posjetitelje, pružiti zabavu i užitek te izazvati osjećaj odgovornosti i poštovanje prema kulturnom dobru.⁶

Prvi su se primjeri brige o spomenicima u Hrvatskoj pojavili u 17. stoljeću, no organizirano očuvanje spomenika počelo je sredinom 19. stoljeća. Poticaj je tome dao ilirski pokret koji je u doba romantizma razvio svijest o starosti i vrijednosti hrvatske kulture. Godine 1945. donesena je odluka o zaštiti spomenika kulture pod nazivom *Opći zakon o zaštiti spomenika kulture*. 1960. godine objavljen je novi *Zakon o zaštiti spomenika*. U procesu globalizacije zaštita kulturne baštine i očuvanje identiteta pojedinih naroda važan je čimbenik. Budući da se proces globalizacije odvija brzo, treba se obrazovati o problematici zaštite kulturne baštine. Prema ustavnom poretku Republike Hrvatske jedna od najvažnijih vrijednosti jest očuvanje prirode i okoliša te kulturne baštine. Tako je 1992. godine temeljem Ustavnih odredbi i zaključaka Konferencije UN-a o okolišu i razvoju, Sabor Republike Hrvatske donio Deklaraciju o zaštiti okoliša u RH. U sklopu Zakona o zaštiti okoliša nalazi se i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara koji je uređen zakonskim i podzakonskim propisima.⁷

Briga je o spomenicima nov pojam, bilo da je riječ o njihovom sustavnom istraživanju i spašavanju, u smislu zaštite od vanjskih nepogoda, ili davanju nove životne funkcije kulturnim spomenicima. Sve vezano za razvitak povijesti, znanosti i kulture, čime se nastoji prikazati estetske, kulturne i povijesne vrijednosti. Sve se to odrazilo na način na koji se danas zakonski zaštićuju spomenici.⁸

Program *Culture 2000* kao i program *Culture (2007-2013)* pripadaju transnacionalnim fondovima, financira ih Europska unija. Programi su trebali ojačati kulturne inicijative za razvoj i očuvanje kulturne baštine. Još jedan od projekata koji provodi EU jest Nagrada Europske unije za kulturnu baštinu. Projekt ima nekoliko namjena, među kojima je restauracija pojedinih građevina ili cijelih kompleksa radi njihove funkcije ili prenamjene za neku drugu funkciju, zaštita umjetničkih predmeta, zaštita krajolika, zaštita arheoloških lokaliteta, istraživanje u području kulturne baštine te istraživanje pojedinca ili skupine ljudi te njihova dostignuća u

⁶ Jelinčić, D., A., 2010., *Kultura u izlogu*, Meandar, Zagreb, str. 25-82.

⁷ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 9.

⁸ Ibid., str. 8.

području kulture. Većina se projekata i danas bavi isključivo materijalnom kulturnom baštinom, iako je nematerijalna baština jednako važna kao i materijalna baština, a možda i više, ovisno o aspektu promatrača. Kulturu ne čine samo građevine kulturne baštine, čine ju i ljudi koji ju njeguju. Najbolji su primjer za to jezik i jezični dijalekti, koji u današnje vrijeme u velikoj mjeri izumiru. Budući da ljudi prestaju njegovati i upotrebljavati jezik te učiti buduće generacije, smanjuje se broj aktivnih korisnika, što smanjuje jezičnu raznolikost u cijelom svijetu.⁹

1.2. Turizam

Prema Svjetskoj turističkoj organizaciji, „*turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta ako se s tim boravkom ne zasniva mjesto prebivališta i ako s tim boravkom nije povezana nikakva njihova privredna djelatnost.*“¹⁰

Turizam je multidimenzionalna aktivnost koja uključuje niz različitih pojedinačnih organizacija, poslova i lokaliteta koji su međusobno povezani kako bi svojim klijentima ponudili putovanje i nezaboravno iskustvo. Uključuje razne sektore i privredne aktivnosti zajednice. Orijentiran je prema klijentu i ima integralnu ulogu u kreiranju iskustva klijenta. Marketing je ključan element u prodaji turističkog proizvoda i iskustva, te cijela turistička industrija ovisi o tržištu. Kada bi turizam promatrali iz perspektive putnika, mogao bi se definirati kao iskustvo društva, i to modernog društva, koje predstavlja sustav društvenih aktivnosti. Zbog negativnih posljedica, koje je turizam prouzročio, danas se uvodi svjesno promišljanje razvoja održivog turizma. Održivi je i odgovorni razvoj turizma, razvoj koji zadovoljava potrebe turista, svih sudionika u turizmu i turističke destinacije, a da pritom zaštiti, očuva i poveća potencijal za uporabu istih turističkih resursa za buduće generacije, bez ugrožavanja istih. Da bi se razvio kulturni turizam, održivi se turizam mora usredotočiti na tri ključna elementa: kontrolu turističkog iskustva, koja ovisi o aktivnosti turista, turistički potencijal lokaliteta, (mora se razmotriti i upravljati prema planu već postojećeg kulturno-turističkog lokaliteta) te nenametanje turizma lokalnoj zajednici područja. Kontrola turističkog iskustva odnosi se na ograničenja koja čine nepovoljni učinci turizma na kulturnu baštinu, a to se može postići kontrolom kretanja turista na lokalitetu. Isto tako, treba se razmotriti turistički potencijal pojedinih lokaliteta, zato što nisu svi lokaliteti potencijalne atrakcije. Da bi se minimalizirali negativni efekti turizma, te da se spriječi komodifikacija lokalnog stanovništva,

⁹ Jelinić, D., A., 2008., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb., str. 119-120.

¹⁰ Dulčić, A., 2001., *Upravljanje razvojem turizma*, Mate d.o.o., Zagreb, str. 3.

potrebno je tu istu lokalnu zajednicu uključiti u prezentaciju lokaliteta njihovim svakodnevnim aktivnostima kao što su običaji, pjesme i plesovi, tradicijski obrti i sl. ¹¹

U kontekstu je turizma potrebno definirati pojmove turist i posjetitelj. Pojam turist određuje osobu koja putuje u drugu državu ili izvan svog mjesta stalnog boravka, a ostvaruje najmanje jedno noćenje i boravi u zemlji dulje od jednog dana, a manje od jedne godine. Posjetitelj je ona osoba koja putuje u drugu državu ili izvan mjesta stalnog boravka, a ne zadržava se dulje od godinu dana. Naposljetku, postoje i dnevni posjetitelji ili ekskurzisti koji putuju u razdoblju kraćem od 24 sata, ne zadržavaju se na destinaciji duže i ne ostvaruju noćenje. ¹²

Koncept održivog turizma zasnovan je na tri stupa održivosti: ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj održivosti. Posljednjih petnaest godina kulturna baština smatra se četvrtim stupom održivosti. Razumijevanje održivosti i održivog turizma počelo je 2002. godine, pri izradi dokumenta Agenda 21 za kulturu, kojim se promoviraju lokalne kulturne politike kroz razvoj kulturnog sektora i povezivanje kulturnog razvoja s održivim razvojem. Strategija održivog razvoja mora uzeti u obzir kulturnu raznolikost. Poštivanje vrijednosti kulturne raznolikosti i kulturne baštine pridonosi adekvatnoj valorizaciji baštine i provedbi koncepta održivog razvoja. Valorizacija kulturne baštine u smislu održivog turizma temelji se na određenim načelima: prepoznavanju važnosti kulturne baštine i njenih kulturnih, povijesnih, socijalnih, ekonomskih i ekoloških aspekata, očuvanju i adekvatnoj valorizaciji, razvijanju partnerstava između lokalne zajednice, poduzetnika, javnih institucija, sveučilišta i nevladinih organizacija, ulaganju u obrazovanje ljudi i stručnog osoblja, promicanju lokalnih proizvoda kroz odgovorni marketing, poštivanju prava lokalnog stanovništva te kvalitetnom iskustvu svakog posjetitelja. ¹³

1.3. Kulturni turizam

Pojam kulturni turizam nema jedinstvenu ni specifičnu definiciju kojom se možemo voditi. Osim naziva kulturni turizam još se naziva turizmom kulturne baštine i turizmom baštine. Kulturni turizam kao pojam primjenjuje se na putovanja koja uključuju posjet kulturnim resursima. No, kulturni resursi nisu samo materijalni, postoje i nematerijalni. Za posjet raznim povijesnim građevinama i lokalitetima koriste se različiti termini poput *turizam baštine* ili *povijesni turizam*. Nadalje, scenska umjetnost koja je dio nematerijalne kulturne

¹¹ Jelinić, D., A., 2008., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb, str. 35-40.

¹² Dulčić, A., 2001., *Upravljanje razvojem turizma*, Mate d. o. o., Zagreb, str. 6-7.

¹³ Afrić Rakitovac, K., Urošević, N., 2017., *Models of valorisation of cultural heritage in sustainable tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 8-12.

baštine svrstava se pod pojam *umjetnički turizam*. Kulturni turizam predstavlja putovanje ljudi izvan mjesta prebivališta koji su motivirani kulturom i kulturnim atrakcijama određene zemlje s namjerom prikupljanja informacija i iskustava da bi zadovoljili svoje kulturne potrebe.¹⁴ Kulturni turizam može se razlikovati prema stupnju motivacije turista, a motivacija može biti: **primarna, usputna (sekundarna) ili slučajna**. Kada turist posjećuje određenu turističku destinaciju isključivo zbog njene kulture i da bi upoznao kulturu lokalne zajednice, tada se govori o primarnoj motivaciji. Usputna je motivacija kada turist posjećuje destinaciju iz nekog drugog motiva, a kultura je sekundarni motiv dolaska. Slučajna motivacija događa se pri posjeti turista kojem motivacija dolaska nije kultura, no stupa u kontakt s lokalnim stanovništvom i na taj način upoznaje njihov život i kulturu. Pri odabiru destinacije postoji specifični i nespecifični kulturni interes turista. Specifični kulturni interes odnosi se na turiste koji već znaju koju vrstu kulture žele upoznati te na kojim kulturnim događanjima žele sudjelovati, dok se turist nespecifičnog kulturnog interesa ne opredjeljuje za određenu vrstu kulture ili kulturnog događanja već ga zanima šire područje kulture. Nadalje, trebamo razlikovati općeg kulturnog turista i specifičnog kulturnog turista. Opći kulturni turist posjećuje različite zemlje i regije sudjelujući u kulturnom životu područja na kojem se nalazi. S druge strane, specifični se kulturni turist bazira na jedan određeni lokalitet ili nekoliko manjih. Ovakav turist kontinuirano posjećuje određeni grad, regiju ili lokalitet s ciljem razumijevanja kulture i njene raznolikosti. Kulturni turizam ima svoje pozitivne učinke na gospodarstvo, no trebaju se spomenuti i oni negativni koji se odnose na kulturu i ekologiju. Negativni su učinci komercijalizacija kulture, lažna autentičnost, izazivanje društvenog konflikta i kulturnog paradoksa, stereotipizacija i nesporazumi. Veliku ulogu u razvoju kulturnog turizma imaju međunarodne organizacije. Jedna od njih je UNESCO, koji razvija projekte i tematske itinerare za kulturni turizam. Vijeće Europe pokrenulo je projekt kulturnih itinerara 1987. godine, osmišljavanjem hodočasničke rute Santiago de Compostela. Do danas je osmišljeno i ostvareno tridesetak kulturnih ruta i itinerara.¹⁵

Nematerijalni kulturni resursi kao što su glazba, umjetnost, moda, folklor, tradicionalna kuhinja, priče i legende jezgra su poslovanja u današnjem svijetu i turističkoj industriji. Kultura je, kako je već spomenuto, posebna ljudska djelatnost i disciplina, stara je koliko i društvo, a kao oslonac i identifikacija određenog društva neizostavni je dio turizma. Nasuprot kulturi koja je najveći oslonac turizmu, turizam je fenomen modernog društva. Turizam doprinosi

¹⁴ Jelinić, D., A., 2008., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb, str. 42.

¹⁵Ibid., str. 42-66.

gospodarskom i društveno-ekonomskom napretku i razvoju zemalja. Kultura i kulturno nasljeđe čimbenik su koji održavaju konkurentnost na svjetskom turističkom tržištu. Kulturni je turizam putovanje izvan mjesta prebivališta, motivacija je upoznavanje drugih kultura i njihovih vrijednosti. Velik izazov predstavljaju globalni trendovi i njihova prilagodba na određenom području. Prisustvo izgrađenih kulturnih dobara dopušta stručnjacima da pomoću „*dobrog marketinga*“ za neku destinaciju istaknu privlačne znamenitosti. Smatra se da je to ključan faktor za pretvaranje određenog mjesta u turističku destinaciju. To može biti jedna znamenitost, kao katedrala, ili cijeli kompleks koji je povezan poviješću i međusobno se nadopunjuje.¹⁶

1.3.1. Važnost upoznavanja kulturne baštine

Pod kulturnom baštinom podrazumijeva se i pojam *zavičajna baština* koja obuhvaća materijalna i duhovna dobra na manjem području. U ovu skupinu kulturnih dobara svrstavamo spomeničku baštinu, likovnu umjetnost, narodnu glazbu i književnost, znanja i vještine. Ona određuje ljudski mentalni kod, pogled na život, sastavni je dio života, rada i razvoja te je upisana kao identitet po kojem se ljudi poistovjećuju i po čijem *kodeksu žive*. *Kodeks života* u smislu zavičajne baštine odnosi se na činjenicu da su ljudi tog područja sve što znaju naučili od svojih roditelja, baka i djedova i to vrednuju s velikom važnošću. Za očuvanje kulture i kulturnog identiteta, moramo prvo početi od zavičajne baštine, (početi od malih područja i širiti se na veće prostore). Turizam je zasigurno najznačajniji promotor kulture i nacionalnog identiteta. Glavni adut turizma, ne samo kod nas nego u cijelom svijetu, jest kulturna baština koja doprinosi razvoju turizma i jačanju prvenstveno nacionalnog identiteta pa tek onda europskog. Kulturna je baština od neprocjenjive vrijednosti narodu kojem pripada, ona ga čini prepoznatljivim i drugačijim od drugih. Stoga, trebali bi se odnositi prema baštini kao i prema odgoju i obrazovanju djece i mladih u kontekstu cjeloživotnog učenja za održivi rast i razvoj. Zato je ključno da se s cjeloživotnim učenjem počne u ranoj dobi djeteta da bi djeca dobila pozitivnu sliku o tome što je prirodna i kulturna baština i kako se prema njoj treba odnositi.¹⁷

Djeca pri usvajanju znanja o kulturnoj i prirodnoj baštini imaju pomoć svojih roditelja, odgajatelja, nastavnika i sl. Najvažnije je poticati dječju kreativnost, znatiželju i razvoj, ali bez nametanja stavova i mišljenja. Kroz igru i zabavu djeca mogu otkrivati i upoznavati svijet oko sebe pa tako i prirodnu i kulturnu baštinu. Briga o okruženju u kojem se čovjek nalazi proizlazi

¹⁶ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 83-87.

¹⁷ Ibid., str. 13-14.

iz poštovanja. Ako se djetetu usadi osobina kao što je poštovanje, imat će moralne vrijednosti kojima će čuvati i brinuti se o svemu što ga okružuje. Međutim, djelovanje roditelja, odgajatelja i nastavnika nije dovoljno za očuvanje prirodne i kulturne baštine, potrebno je uključivanje lokalne zajednice te naposljetku državnih i međunarodnih institucija. Jedino sudjelovanje svih dionika može rezultirati pozitivnim ishodom. Da bi se djeci približila tema kulturne baštine, jedan od načina jest organizirati kreativno-edukativne radionice, u kojima mogu sudjelovati djeca svih dobnih skupina. Radionice osmišljavaju odgajatelji i nastavnici koji se također moraju informirati o temi koju obrađuju. Muzejski je pedagog jedna od osoba koja uz odgajatelje i nastavnike pomaže djetetu približiti značaj kulturne baštine. Muzej se treba prikazati kao edukacijski prostor koji će djeci omogućiti učenje i istraživanje.¹⁸ Muzej kao ustanova omogućava ostvarenje odgojno-obrazovnih ciljeva kroz igru i učenje: „*upoznavati kulturne i povijesne vrijednosti i bogatstvo kraja u kojem dijete živi, povezivati prošlost i sadašnjost, očuvati tradiciju i tradicijski način življenja, te poticati ljubav i pozitivan odnos prema baštini i zavičaju, uvoditi djecu u pojmove vremena, prostora, kulture i društva, poticati interes i radoznalost prema prošlosti, buditi zadovoljstvo u otkrivanju i istraživanju novih spoznaja, aktivno doživljavati posjete muzeju, a spoznaje, doživljaje i iskustva pretočiti u verbalne, likovne i glazbene uratke, poticati postavljanje pitanja, razvoja percepcija, uspoređivanje, klasifikaciju, uspostavljanje relacija, interpretaciju, analizu i sintezu, izvođenje zaključaka, komunikaciju i jačanje pozornosti i volje.*“¹⁹ U Hrvatskoj se već provode projekti za djecu u vrtićima, posjećuju muzeje i arheološke lokalitete. Takav je jedan projekt proveden u vrtiću „*Popaj*“ u Splitu. Projekt je nazvan *Car Dioklecijan izgradi palaču*. Prvi je dio projekta bio upoznati djecu s likom Dioklecijana koji je izgradio palaču iz koje se razvio grad Split, nakon čega je uslijedio posjet Dioklecijanovoj palači.²⁰

Za očuvanje i zaštitu kulturne baštine ključan je i odgoj za održivi razvoj. Cilj mu je osigurati bolji odgoj djece za budućnost, radi se o cjeloživotnom procesu koji funkcionira uz pomoć roditelja, odgajatelja, vrtića, škola, muzeja i to preko tri dimenzije rada: pruža znanje, razvija intelektualne i socijalne vještine te vrijednosti i stavove. Važan je za djecu i odrasle, može se ostvariti u nastavnim i izvannastavnim područjima. Da bi se kultura očuvala, potrebno je sudjelovanje stanovništva i stručnjaka, a može se djelovati na tri načina: kroz odgoj i obrazovanje stanovništva, samoobrazovanje pojedinca, sustavan odgoj i obrazovanje u

¹⁸ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str.15-16.

¹⁹ Ibid., str. 19.

²⁰ Ibid., str. 19-20.

odgojno-obrazovnim ustanovama.²¹ Sustavan odgoj i obrazovanje u odgojno-obrazovnim ustanovama započinje u obitelji i dječjem vrtiću. Nadalje, u osnovnoj školi kroz nastavu djeca spoznaju aspekte kulturne baštine iz različitih predmeta poput povijesti, prirode, likovne i glazbene kulture, te hrvatskog jezika.²²

Arheološki su parkovi i muzeji neformalna okruženja za učenje, igru i zabavu. U takvom okruženju posjetitelj bira što će iskusiti prema vlastitim osjećajima, željama i percepcijama. Takav oblik učenja možemo nazvati eksperimentalnim, zato što se bazira na susretima sa stvarnim objektima. Učenje je kontinuirani proces, dobivamo informacija putem svih osjetila, koje interpretiramo i kreiramo kroz nove ideje.²³ Uporaba je moderne tehnologije u muzejima suvremeni trend: koriste se multimedijske tehnike, audiovizualni uradci te virtualna stvarnost koja posjetiteljima nudi interaktivne i edukativne sadržaje. Moderna tehnologija, kao što su virtualna stvarnost i razne aplikacije, mogu poboljšati atraktivnost muzeja i arheoloških parkova među mladima.

1.3.2. Arheološki turizam

Promicanje kulture u Hrvatskoj odvija se na raznim područjima, a turizam je jedno od njih. Međutim, nedostaju programi i ideje za primjeren način vrednovanja turističkih potencijala kulturne baštine. Arheološki turizam i kulturni turizam općenito su razvijeni u zemljama bogatim arheološkom baštinom, poput Grčke i Italije. Arheološke su znamenitosti važan turistički resurs. Da bi se razvio arheološki turizam nužno je da se uključe turistički djelatnici, lokalna zajednica, arheolozi i svi zainteresirani dionici. Suočene s negativnim posljedicama, turističke destinacije okrenule su se segmentu turista posebnih interesa. Odlike su novog turizma atraktivnost, edukacija i iskustvo. Turisti žele na destinaciji osjetiti doživljaj koji će pamtili i osjećaje koje će ponijeti sa sobom na povratku u svoje mjesto prebivališta. Doživljaj će se postići uživanjem u kulturi i tradiciji turističke destinacije, učenjem o životu lokalnog stanovništva, njihovim navikama i događajima. U novije se vrijeme razvio kreativni turizam, još ga možemo nazvati i hobi-turizam. Kreativni turizam razvio se iz kulturnog turizma kao jedna od podvrsta. Danas mnoge turističke agencije nude kreativne programe koji uključuju tečajeve slikarstva, kiparstva, crtanja, izrade predmeta od keramike, radionice kuhanja i slično.

²¹ Ibid., str. 25.

²² Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 25.

²³ Ibid., str. 29-30.

Sve se ove radionice vežu za kulturu, tradiciju i način življenja, poput radionica kuhanja koje turistu pružaju doživljaj kontakta s lokalnim stanovništvom i pružaju uvid u kulinarstvo i mogućnost kušanja tradicionalne kuhinje i specijaliteta određenog područja. Arheološki turizam smatra se još i hobi-turizmom zato što podrazumijeva razvijanje vještina, znanja i iskustava, a prakticira se iz interesa i uživanja. U turističke se svrhe arheološki turizam može manifestirati kroz ponudu posjeta lokalitetima, arheološkim parkovima, muzejima, interpretacijskim centrima, kazalištima, festivalima i sl., no isto tako, radi atraktivnosti, mogu se organizirati i iskapanja neistraženih nalazišta da bi turist dobio uvid u posao arheologa.²⁴

Arheološka baština obuhvaća materijalna i nematerijalna kulturna dobra, kao i povijesna mjesta, nalazišta, građevine te pojedinačna dobra, a ona ulaze u šire okvire pojma kulturne baštine. Hrvatsko zakonodavstvo daje arheološkim nalazištima i lokalitetima istaknuto mjesto u odnosu na njihovo očuvanje i zaštitu kao kulturnih dobara. Nadalje, kulturnim dobrima u sklopu arheologije i arheološke baštine smatra se još pokretna i nepokretna imovina od umjetničkog, povijesnog, arheološkog, antropološkog, paleontološkog i znanstvenog značaja. U kulturna dobra ulaze i prostori u kojima se čuvaju ili izlažu dokumenti ili sama kulturna dobra, kao što su muzeji i galerije.²⁵ Hrvatsku kulturnu i arheološku baštinu možemo podijeliti u nekoliko skupina:

1. *hrvatski lokaliteti svjetske baštine*
2. *arheološki lokaliteti*
3. *arheološki parkovi*
4. *pečinski arheološki lokaliteti*
5. *arheološki itinerari.*²⁶

Upisivanje kulturnog dobra na listu svjetske baštine zahtijeva ispunjavanje određenih kriterija. Do danas se na listi se nalazi 10 zaštićenih kulturnih dobara: povijesna jezgra Splita s Dioklecijanovom palačom, stara jezgra Dubrovnika, Nacionalni park Plitvička jezera, Eufrazijeva bazilika u Poreču, povijesni grad Trogir, katedrala sv. Jakova u Šibeniku i Starogradsko polje na Hvaru, stećci (srednjovjekovni nadgrobni spomenici), obrambeni sustav grada Zadra i Tvrđava sv. Nikole u Šibeniku i bukove šume Karpata.²⁷

²⁴Ibid., str. 67-69.

²⁵ Ibid., str. 12.

²⁶ Brajčić, M., op.cit., str. 12.

²⁷ Ibid., str. 12-13.

2. EUROPSKE KULTURNE RUTE

Kulturalne različitosti i sličnosti u Europi stvaraju mogućnost umrežavanja turističkih destinacija i atrakcija koje povezuje jedna zajednička tema. Prije svega potrebno je definirati pojmove ruta, tura i itinerar zbog učestalog korištenja ovih pojmova kao istoznačnica, iako to nisu. Pojam tura označava unaprijed isplanirano putovanje koje uključuje posjet mnogobrojnim lokacijama ili mjestima (uključuje vođenje grupe s vodičem), dok itinerar predstavlja razrađeni plan putovanja koji se nalazi na brošurama, letcima i internetskim stranicama. Nadalje, fizička dionica puta koja je označena i interpretirana informativnim pločama predstavlja pojam rute.

„Kulturna ruta je fizički opipljiva dionica u prostoru koju definira inventar materijalnih i nematerijalnih, kulturnih i povijesnih elemenata, povezanih tematskih, konceptualno ili definicijom kao i identifikacijom lokacija postojećih kulturnih dobara, povezanih u točkastoj, linearnoj ili regionalnoj strukturi; koji unutar jedinstvenog konteksta rute tvore obilježenu i interpretiranu kontinuiranu cjelinu.“²⁸

Vijeće Europe i Vlada Kneževine Luksemburg osnovali su Europski institut kulturnih ruta kao neprofitnu agenciju koja provodi projekt Europskih kulturnih ruta. Za osiguranje kontinuiteta, razvoja programa, evaluaciju i koordinaciju kulturnih ruta zadužen je Institut od 1997. godine. Do 2019. godine je osmišljeno, razvijeno i prezentirano 38 kulturnih ruta. Europa je zajednica 44 zemlje koje zbog povijesti i kulture imaju raznoliku kulturnu baštinu. O raznolikoj baštini govori činjenica o broju kulturnih ruta, ali i njihovim različitim temama, od arhitekture preko pejzaža, gastronomije, poznatih ličnosti, vjerskih motiva, glazbe i književnosti. Vijeće Europe već se duže bavi projektom razvitka kulturnih puteva pod nazivom *Council of Europe Routes*. Projekt je utemeljen 1987. godine, a u početku trebao je prikazivati raznolikost i složnost kulturne baštine Europe. Imao je četiri cilja: podizanje svijesti o europskoj kulturi kroz turizam, umrežavanje europske kulture putem geografije, promicanje lokaliteta europske civilizacije i razvoj senzibiliteta lokaliteta. Iste godine Vijeće Europe predložilo je prvu rutu: hodočasnički put Santiago de Compostela. Mnoge europske kulturne rute tek su u idejnom projektu, započete ili čekaju certifikat. Neke od europskih ruta prolaze kroz Hrvatsku i na svojoj karti imaju hrvatske kulturne lokalitete:

²⁸ Androlić Miren i dr., 2012., *Upravljanje turističkim posjetima na tematski kulturnim rutama*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 7.

- Feničanska ruta
- Ruta europskih groblja
- Ruta povijesnih termalnih gradova
- ATRIUM - Ruta totalitarnih režima 20. stoljeća
- Ruta rimskih careva
- odredišta Napoleona.²⁹

2.1. Načela i ciljevi projekta kulturnih ruta Vijeća Europe

Prema načelima Vijeća Europe održivi kulturni turizam mora promovirati svijest o vrijednosti, zaštiti i korištenju kulturne baštine, poticati kulturno-ekonomska umrežavanja i promovirati mjesta urbane i ruralne kulture. Ljudska prava, kulturna demokracija, kulturna raznolikost, međusobno razumijevanje i tolerancija, vrijednosti su kojima se vodi Vijeće Europe, nastojeći pomoći u borbi protiv nasilja, nezaposlenosti, marginalizacije, devastacije, ksenofobije i sl. Projekti Vijeća Europe zasnovani su na ciljevima poput podizanja svijesti o europskoj kulturi, turističko umrežavanje povezano s geografijom i promicanje važnih lokaliteta. Ostvarivanjem zadanih ciljeva i načela promiče se razumijevanje, tolerancija i kulturna raznolikost europske kulture. Da bi se ciljevi i načela i dalje poštovali, potrebno je pravilno i odgovorno upravljati svim kulturnim resursima u svrhu očuvanja za buduće generacije.³⁰

2.2. Certifikacija rute

Pravila za dodjelu certifikata „Kulturna ruta Vijeća Europe“ definirana su Rezolucijom CM / Res (2013) 67. Kriterij jest tema opisana u sljedećem poglavlju o razvoju rute, odnosno, odabiru teme. Mogućnost dodjele certifikata Europske kulturne rute ovisi o područjima djelovanja i aktivnostima koji su u skladu s kriterijima. Ostali su kriteriji prioritarnog djelovanja: suradnja u istraživanju i razvoju, naglašavanje memorije, povijest i europska baštinu, kulturna i obrazovna razmjena za mlade Europljane, suvremena kulturna i umjetnička praksa, kulturni turizam i održivi kulturni razvoj. Svaka kategorija ima svoja polja te da bi kulturna ruta dobila certifikat moraju se ispuniti svi navedeni kriteriji. Kategorija *suradnja u istraživanju i razvoju* predstavlja područje koje utemeljuje i objedinjuje europsku kulturu.

²⁹Ibid., str. 58-60.

³⁰ Jelinić, D., A., 2008., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb., str. 103.

Potrebno je pokazati da tema predstavlja zajedničke europske vrijednosti, razvoj tih istih vrijednosti. Navedeno može biti polazište za istraživanja i interdisciplinarnu analizu. Kategorija *naglašavanje memorije, povijesti i kulturne baštine* želi jačati značaj materijalne i nematerijalne baštine, povijesni značaj te isticati njihove sličnosti i razlike u europskim regijama, promicati povelje konvencije i rad međunarodnih organizacija u okviru obnove, zaštite i promicanja baštine, promovirati sve europske baštinske lokalitete, voditi računa o kulturnoj materijalnoj i nematerijalnoj baštini etničkih i socijalnih manjina u Europi te edukacijom doprinijeti podizanju svijesti o važnosti zaštite, očuvanja i obnove kulturnih vrijednosti za budućnost Europe. Kategorija *kulturna i obrazovna razmjena za mlade Europljane* u principu se odnosi na obrazovanje, rast i razvoj budućih generacija. Svi aspekti umjetnosti, od vizualne umjetnosti do izvedbenih umjetnosti, arhitekture, glazbe, kreativnih obrta i književnosti svrstavaju se u kategoriju suvremenih kulturnih i umjetničkih praksa. Zadnjom se kategorijom želi istaknuti lokalni, regionalni, nacionalni i europski identitet. Potrebno je uključiti tisak i medije da bi se podignula svijest o ciljevima projekta, potrebno je promicati dijalog između istoka i zapada, sjevera i juga Europe, ruralnih i urbanih područja, razvijenih i ugroženih područja, većinskog stanovništva i manjina, autohtone i doseljeničke kulture, promicanje mogućnosti suradnje između Europe i drugih kontinenata, promicanje održivog razvoja kulturnog turizma i sklapanje partnerstava s javnim i privatnim organizacijama.³¹

Kriteriji prema kojima se ocjenjuje umrežavanje kulturne rute izbor su teme rute (mora biti europska i jedinstvena), lista istraživanja odabrane teme, područje teritorijalnog obuhvata teme, broj uključenih članica mreže i broj članica mreže, partnerski ugovori s turističkim agencijama, turoperatorima i DMC-om (destinacijskim menadžment kompanijama), ugovori s institucijama i udrugama, financijska stabilnost i održivost, pravna utemeljenost putem regulativa, transparentnost, područja aktivnosti (edukacije, konferencije, seminari), službene internet stranice, brošure, publikacije, PR, radionice i protok posjetitelja. Certifikat „Kulturne rute Vijeća Europe“ dodjeljuje Upravni odbor Enlarged Partial Agreement (EPT), koji, ako je potrebno, traži stručno mišljenje Upravnog odbora za kulturu (CDCULT) i Upravnog odbora za kulturnu baštinu i krajolike (CDPATEP). Nakon dodjele certifikata naziv certifikata i logotip Vijeća Europe moraju biti na svim komunikacijskim materijalima, putokazima, informativnim pločama i punktovima. Kulturna ruta s certifikatom svake tri godine mora dostaviti izvješća EPT-u, što omogućuje procjene aktivnosti, da bi se utvrdilo poštuje li mreža i dalje zadane

³¹ Androlić, Miren i dr., 2012., *Upravljanje turističkim posjetima na tematski kulturnim rutama*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str.61-63.

kriterije. U slučaju da se ispostavi da se ne poštuju zadani kriteriji, nadležni EPT izdaje preporuku o poboljšanju koja se mora ispoštovati u roku od godinu dana. Ako se u zadanom roku ne ispoštuju zadane preporuke, ETP, u konzultaciji s već spomenutim upravnim odborima, povlači certifikat.³²

2.3. Europske rute arheološke baštine

Arheologija kao znanost u čovjeku budi znatiželju i poticaj za otkivanjem. Ljudi su od davnina razmišljali o lovu na blago koje se nalazi u gradu, na nekom samotnom mjestu, negdje u obližnjoj šumi, pećini, crkvi i sl. Ta činjenica ukazuje na velik potencijal koji se nalazi u odnosu između arheologije i turizma. Širenjem znanstvenih obzora nastaju nove arheološke discipline. Ostatci materijalnih dijelova kulture koju arheolozi otkrivaju i saznanja do kojih dolaze proučavanjem građe ostataka služe mnogim znanstvenim područjima, mogu pomoći povjesničarima umjetnosti za rekonstrukciju razvoja umjetnosti od prapočetaka do danas; sociolozima za proučavanje društvenih odnosa određenih kultura koje su postojale ili za koje nema nikakav pisan trag, a vjeruje se da su postojale; antropolozima za proučavanje čovjekova fizičkog razvoja, a ponajviše povjesničarima za poznavanje određenih razdoblja prošlosti o kojima nemamo nikakva saznanja, ili su jako površna. Arheologija je pomoćna znanstvena disciplina za druge discipline. Ona se služi rezultatima drugih znanosti, primjerice geologije, kemije i paleobotanike. Isto tako, koristi se suvremenim tehničkim pomagalicama, npr. fotografijom. Danas je vrlo popularna eksperimentalna arheologija na postojećim arheološkim parkovima. „*Eksperimentalna arheologija može se definirati kao grana arheologije koja teži interpretiranju materijalne kulture, tehnologije i načina života u prošlosti strukturalnim, znanstvenim eksperimentiranjem.*“³³ Ovakav oblik arheologije pojavio se prvi puta u 19. stoljeću, kada su nastali i prvi arheološki parkovi koji su bili zanimljivi i edukativno prezentirali prošlost. Arheološki parkovi, koje danas poznajemo, utemeljeni su u šezdesetim godinama prošlog stoljeća. Prvi centar za eksperimentalnu arheologiju nalazi se u Danskoj i izgrađen je 1964. godine. Arheološki parkovi funkcioniraju na različite načine, svaki ima svoje osobitosti. Među zanimljivijim konceptima rada arheološkog parka može se ubrojiti ideja da znanstvenici i studenti žive načinom kojim se živjelo u prošlosti te bavljenje poslovima koji su tada bili aktualni, kao gradnja nastamba, uzgajanje domaćih vrsta životinja i biljaka, izrađivanje oružja

³² Androlić Miren i dr., 2012., *Upravljanje turističkim posjetima na tematski kulturnim rutama*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 63.

³³ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 71.

i oruđa, nošenje odjeće karakteristično za to vrijeme, priprema i konzumiranje hrane na način na koji se to prije radilo. Takav način prezentiranja kulturne baštine kroz turizam, turistima daje mogućnost da se sami okušaju u zanatima. Primjene eksperimentalne arheologije u svrhu turizma može se ostvariti raznim načinima: prezentacijama, radionicama i samim arheološkim parkovima i njihovim sadržajima.³⁴

„Proces rada na istraživanju, zaštiti, konzervaciji i dokumentiranju arheoloških i kulturno-povijesnih spomenika i lokaliteta potencijalno je važan turistički resurs.“³⁵ Arheološka istraživanja dostupna posjetiteljima mogu omogućiti povećanje atraktivnosti lokacije. Mogućnosti su sudjelovanja turista u eksperimentalnoj arheologiji bezbrojne, od uređenja lokaliteta do postavljanja informativnih ploča. Pritom treba obratiti pozornost na potrebe i mogućnosti kulturnog turizma te turista, čiji doživljaj može rezultirati povratkom u destinaciju.

Arheološki lokaliteti tvore dio cjeline i ne mogu se izdvojiti u prostoru i vremenu. Nude turizmu mogućnost poboljšanja kulturno-turističke ponude i jaču konkurentnost na turističkom tržištu. Kada bi se sagledala cjelina kulturne, povijesne, arheološke i etnološke baštine na pojedinom području, ona bi se međusobno nadopunjavala i stvarala određenu „priču“ koja je atraktivnija nego kada bi se gledao zasebno svaki lokalitet ili znamenitost. Takav koncept naziva se arheološki itinerar, strukturalni pute koji slijedi tematske i prostorne osobitosti kulturne, arheološke i prirodne baštine Hrvatske, ali i Europe. Na lokalnoj razini poznate su rute Staza kneževa i Velebitska mirila. Na regionalnoj razini Tragom rimskih legija, a na razini cijele Hrvatske ruta Putevima neandertalaca.³⁶ Neke su od certificiranih kulturnih ruta arheološke baštine Vijeća Europe *Ruta rimskih careva i dunavska vinska ruta, Vikinška ruta, Feničanska ruta i Ruta židovske baštine*. Poblježe će se analizirati i predstaviti svaka od ruta, s ciljem razumijevanja kulturne arheološke baštine i njenog značaja.

2.3.1. Ruta rimskih careva i dunavska vinska ruta

Temelje urbanizma, teritorijalne uprave, zakona i prava građanstva za kasnija srednjovjekovna i moderna društva postavila su djela rimskih careva. Vjerska tolerancija i očuvanje etničkog identiteta prakticiralo se još u vrijeme Rimskog Carstva. Dunavsku je

³⁴ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 72-74.

³⁵ Ibid., str.76.

³⁶ Balen, J., i dr.,2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d. o. o., Zagreb, str. 372.

granicu Rimskog Carstva održavala vojna prisutnost. Rezultat stalne vojne prisutnosti rezultirao je konzumacijom vina, navikom koja je poslala dijelom svakodnevnog života. Ruta uključuje iste one regije u kojima je uvedeno vino u rimsko doba i gdje je stoljećima kasnije još uvijek nastavljena tradicija proizvodnje vina. Ruta prolazi kroz pet zemalja koje pripadaju regiji Srednjeg i Donjeg Podunavlja: Mađarsku, Hrvatsku, Srbiju, Bugarsku i Rumunjsku. Ruta obuhvaća 12 vinskih regija i 20 arheoloških nalazišta. Povezuje arheološka nalazišta koja su spomenici vodstva rimskih careva u antici, dok se vinska tura smatra podtemom rute rimskih careva kao običaja koje su Rimljani donijeli sa sobom na područje Podunavlja. Certifikat Europske kulturne rute dobila je 2015. godine.³⁷

Rimski su carevi bili vođe Rimskog Carstva, i njenih kolonija i općina. Odlukama ilirskih careva Konstantina i Licijana 313. godine zakonom je zajamčena vjerska tolerancija. Nazivaju ih ilirskim carevima jer su rođeni na području koji su Rimljani nazivali Ilirik. Kršćanstvo je tada potvrđeno kao vodeća religija u Carstvu, na čemu se temelji europska kultura. Nadalje, navedeno je da se na ruti nalaze tri arheološka nalazišta Hrvatske: Andautonija u Ščitarjevu, Brijuni i Sisak. Prisutnost Rimskog Carstva i rimskih careva očituje se kroz ostatke njihovih gradova. Nalazišta su svrstana u četiri kategorije. Kategorija „*Put rimskih careva*“ ima nalazišta koja su izravno povezana s carevima. Druga kategorija ima nalazišta vojne naravi koja su služila za izvršenje politike careva u obrani granica Carstva. Nalazišta zadnje dvije kategorije štitila su carski teritorij od invazija, proizvodila su rude srebra i olova.³⁸

³⁷Ruta rimskih careva, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-roman-emperors-and-danube-wine-route> (20. 8. 2020.).

³⁸ Ruta rimskih careva, <https://romanemperorsroute.org/about/> (21. 8. 2020.).

Slika 1. Prikaz nalazišta Rute rimskih careva i dunavska vinska ruta

Izvor: <https://romanemperorsroute.org/the-route/> (21. 8. 2020.)

Slika 1. i Slika 2. prikazuju arheološka nalazišta Rute rimskih careva i njihovu podjelu prema kategorijama. Nalazišta koja su u izravnoj vezi s carevima označena su ljubičastom bojom, povezanost s carevima je dokumentirana. Nalazišta vojne naravi prikazana su svjetlozelenom bojom. Treća su kategorija nalazišta ona koja su proizašla iz vojne politike careva i označena su također svjetlozelenom bojom. Nalazišta koja su proizašla iz političkih stavova careva označena su na karti s crvenom, tamnozelenom i tamnoplavom bojom.

Slika 2. Prikaz nalazišta prijedloga za proširenje Rute rimskih careva i dunavske vinske rute

Izvor: <https://romanemperorsroute.org/illyricum-trail/> (25. 8. 2020.)

Ilirik je naziv koji su Rimljani koristili za balkansko područje koje su osvojili te pripojili Rimskom Carstvu između 1. stoljeća prije Krista i 1. stoljeća nove ere. Ilirik je obuhvaćao zemlje od zapadne granice Grčke do Alpa. Još su četiri zemlje dodane ruti i predstavljaju predloženo proširenje Rute rimskih careva i dunavske vinske rute: Makedonija, Bosna i Hercegovina, Albanija i Crna Gora.³⁹

2.3.2. Vikinška ruta

Doba Vikinga trajalo je od 800. do 1050. godine, tijekom kojeg su razvili vještine pomorstva, plovidbe i gradnje brodova, čime im je omogućeno putovanje Atlantikom, Mediteranom i rijekama koje su vodile do Rusije i Ukrajine. U to su vrijeme ljudi malo putovali, no zato su Vikinzi masovno napadali, naseljavali i trgovali na području Europe i šire. Osnovani su trgovačka središta u mjestima kao što su York, Dublin, Birka i Kijev. Bavili su se lovom i ribolovom. Kulturno nasljeđe koje su ostavili iza sebe može se vidjeti u lokalnim imenima

³⁹ Ruta rimskih careva, <https://romanemperorsroute.org/illyricum-trail/> (25. 8. 2020.).

mjesta, jeziku, društvenoj strukturi, umjetnosti, književnosti i arheološkim nalazištima. Priče o Vikinzima zabilježene su u nematerijalnom obliku baštine, kao legende i mitovi o djelima i putovanjima Vikinga. Ruta je dobila certifikat Europske kulturne rute Vijeća Europe 1993. godine. Udruga destinacije Vikinga upravlja rutom od 2012. godine, a cijela mreža rute uključuje muzeje, galerije, atrakcije, razne organizacije i odredišta koja zajedno rade na stvaranju turističke destinacije s naglaskom na Vikinge i vikinšku baštinu koju treba istražiti, očuvati, promovirati i predstaviti javnosti. Ruta uključuje 100 lokaliteta poput utvrda, gradova, farmi, kamenoloma, brodova, muzeja, arheoloških ostataka i sl. Cijela ruta sastoji se od pet većih područja koja čine cjelinu nekadašnje domovine Vikinga, što podrazumijeva Švedsku, Norvešku i Dansku, Baltik, Rusiju i istočne države: Rusiju, Finsku i Poljsku, Sjeverni Atlantik s Islandom, Grenland, Kanadu, Farske otoke, Englesku, Škotsku, Irsku i otok Man i Europu s Francuskom, Španjolskom i Nizozemskom. Skandinavci su vjerovali u poganska božanstva, štovali su panteon bogova, prakticirali žrtvene rituale sa životinjama i ljudima. Glavna božanstva bili su bogovi borbe Odin i Thor, a umiranje su u bitci smatrali velikom čašću i privilegijom jer bi se tada ratnik pridružio bogu Odinu u Valhalli. Svaki aspekt života Vikinga, a kasnije Skandinavaca, može se vidjeti u arheološkim lokalitetima, muzejima oživljene povijesti vikinške kulture, muzejima vikinških brodova, farmama, sajmovima koji se održavaju na temu Vikinga, gdje se uprizore razne bitke, napadi Vikinga i sl. Nadalje, mogu se posjetiti utvrde koje su koristili Vikinzi te druga kulturno-spomenička baština.⁴⁰

2.3.3. Feničanska ruta

Povezanost glavnih nautičkih ruta koje su Feničani koristili od 12. stoljeća pr. Kr., kao rute za kulturnu komunikaciju i trgovinu na Mediteranu, pridonijela je razvoju europskog identiteta i stvaranju mediteranske kulturne zajednice. Ruta prolazi kroz sve mediteranske zemlje te one sjevernoafričke i bliskoistočne zemlje, koje su u povijesti imale veze s mediteranskim zemljama, a na ovaj se način iste povijesne veze njeguju i očuvaju. Povezane su s mnogim etničkim, antropološkim, naturalističkim i arheološkim nalazištima na području Sredozemlja, a tu je još značajna i nematerijalna kulturna baština. Mediteranski gradovi nisu bili samo mjesta zaustavljanja tijekom putovanja, ondje su ljudi razmjenjivali ideje, povijesne artefakte, znanje i iskustvo. Feničanskom rutom želi se javnosti prikazati zajednička arheološka baština koja gradi europski identitet, povezujući tri kontinenta i preko 100 gradova te

⁴⁰ Vikinška ruta, <https://www.followthevikings.com/> (19. 9. 2020.).

arheološku baštinu Francuske, Španjolske, Italije, Hrvatske, Malte, Grčke, Cipra, Tunisa i Libanona. Feničanska je ruta dobila certifikat Vijeća Europe 2003. godine. Republika Hrvatska postala je dijelom Feničanske rute 2018. godine.⁴¹

2.3 4. Ruta židovske baštine

Ukorijenjenu u Europi židovsku povijest djelom čine progoni, migracije, ubijanja, ali i razmjena, humanizam i bogatstvo međusobnog poštivanja i tolerancije. Prepoznavanje doprinosa židovske tradicije u izgradnji europskog kulturnog identiteta i njegove raznolikosti ključni je aspekt rute. Primjeri židovske baštine nalaze se po cijeloj Europi, od arheoloških lokaliteta, groblja i sinagoga, spomenika, spomen-obilježja, samih židovskih četvrti, knjižnica, arhiva i muzeja oživljene povijesti u kojima se proučavaju aspekti života židovskog naroda. Osmišljen je i projekt Europski dan židovske kulture. Ova ruta pokriva većinu država Europe: Azerbajdžan, Bjelorusiju, Belgiju, Bosnu i Hercegovinu, Češku, Francusku, Gruziju, Hrvatsku, Italiju, Litvu, Njemačku, Poljsku, Portugal, Rumunjsku, Srbiju, Španjolsku, Tursku i Ujedinjeno Kraljevstvo.⁴²

⁴¹ Trupković, D., 2020., *Kulturne rute Vijeća Europe*, Ministarstvo kulture RH, str. 7.

⁴²Ruta židovske baštine, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-european-route-of-jewish-heritage> (19. 9. 2020.).

3. RAZVOJ KULTURNE RUTE

Atraktivnost je pojedinih turističkih destinacija dovela do prekomjernog turizma u pojedinim zemljama u Europi i Hrvatskoj. Svjesnost o preopterećenju turizmom jednaka je onoj o brojnosti i neiskorištenosti kulturnih resursa koji propadaju, a kao samostalna atrakcija ne mogu privući pozornost potencijalnih posjetitelja. Osmišljavanje tematskih ruta i njihovo umrežavanje stvara potencijal za stvaranje manjih kulturnih atrakcija i prezentaciju njihove važnosti za zajednicu. Stvaranjem i umrežavanjem ruta pridonosi se razvoju, edukaciji i novim radnim mjestima te daje značaj i suodnos regionalnoj ruti. Jačanje kulturnog identiteta povezanih odredišta može se postići partnerskim odnosom između umreženih lokacija. Tako se otvara pristup novim korisnicima koji će uživati u inovacijama i maštovitom pristupu uslužnih centara. Praktični dio kreiranja rute počinje kada se definira i utemelji tema odabrane rute. Nadalje, potrebno je identificirati potencijalne partnere u kreiranju rute, njihove potrebe i uloge da bi došlo do pozitivnog ishoda. Razlozi neuspjeha mogu biti razni, a neki su od njih nerazvijena partnerstva, otežana međunarodna suradnja, nedostatak odgovarajućih kadrova, nedostatak entuzijazma, fokusa, provedbe i znanja.⁴³

Zacrtavanje ciljeva i uloga pojedinih partnera te razvijanje zajedničke poslovne strategije predstavlja kreativno upravljanje rutom. Razvoj je tematskih ruta kompleksan posao i zahtjeva suradnju više sektora. Za uspjeh je ključno prepoznati sve dionike i uključiti ih na vrijeme, voditi brigu o interesima svih dionika koji su uključeni, inzistirati na posebnim sposobnostima i znanjima, dijeliti zajedničke interese i jasno raspodijeliti poslove. Prilikom kreiranja rute potrebno je naglasiti da ruta objedinjuje kulturnu i prirodnu baštinu jer se time naglašavaju teritorijalni odnosi uključenih područja. Alat za definiranje potencijalnih klastera, preduvjet za stvaranje itinerara, mapiranje lokacija i sadržaja te stvaranje turističkog proizvoda su partnerstva. Tko su partneri u kreiranju rute i što od njih možemo očekivati te što nam mogu pružiti može se vidjeti u Tablici 1., svaki od potencijalnih partnera može pomoći u poboljšanju atraktivnosti rute. Suradnja ne mora biti isključivo s jednom regijom, suradnja se može širiti izvan granica samo jedne države, a može obuhvaćati suradnju više njih.⁴⁴

⁴³ Ibid., str. 16-17.

⁴⁴ Ibid., str. 17.

PARTNERI?	ŠTO OD NJIH TRAŽITI I OČEKIVATI?
Znanstvene, glazbene i baštinske institucije (muzeji i galerije)	<ul style="list-style-type: none"> • mogu pružiti kvalitetnu znanstvenu podršku • podršku u evidentiranju resursa i evaluaciji ključnih atrakcija • interpretaciju, prezentaciju
Ugostiteljski objekti	<ul style="list-style-type: none"> • ugovorni odnos • ponudu na ruti, primjerenu temi i planiranim posjetiteljima
Smještajni objekti	<ul style="list-style-type: none"> • ugovorni odnos • pružaju uslugu smještaja na ruti koja je prilagođena prema temi rute, ali ne nužno
Turističke agencije	<ul style="list-style-type: none"> • ugovorni odnos • podršku u turističkoj procjeni rute • organiziranu ponudu paketa prema ciljanim skupinama
Turističke zajednice	<ul style="list-style-type: none"> • podršku u promotivnim aktivnostima • financijsku potpora
Razvojne agencije	<ul style="list-style-type: none"> • organizacijsku potpora • projektnu priprema • izvore financiranja
Lokalne udruge	<ul style="list-style-type: none"> • sudjelovanje u kreiranju aktivnosti i događanja, pridruženih i strukturalnih sadržaja
Umjetnici, istaknuti znanstvenici, poduzetnici	<ul style="list-style-type: none"> • sudjelovanje u kreiranju aktivnosti i događanja, pridruženih i strukturalnih sadržaja
Pedagozi, odgajatelji i obrazovni djelatnici	<ul style="list-style-type: none"> • razradu ponude za ciljane skupine edukativnog karaktera

Tablica 1. Potencijalni partneri

Izvor: Androić, M., Klarić, V., 2012., *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 18.

3.1. Odabir teme

U europskom i međunarodnom kontekstu ruta postiže svoju konkurentnost i prepoznatljivost po svojoj temi. Odabir teme za europske kulturne rute definiran je temeljnim kriterijima Vijeća Europe. Tema je ono što čini kulturnu rutu prihvatljivom i atraktivnom za posjetitelje, stoga je potrebno pažnju posvetiti odabiru teme. Da bi se utemeljila tema rute, potrebno je odabrati sadržaje, odnosno, kulturne resurse, materijalne i nematerijalne kulturne baštine. Nakon definiranja teme potrebno je definirati i ostale popratne sadržaje kao što su ugostiteljske usluge, izleti, radionice i sve ostale aktivnosti koje bi mogle upotpuniti rutu te ju učiniti zanimljivijom i atraktivnijom. Osim toga, potrebno je razmotriti isplativost same kulturne rute i ispitati tržište, tj. provjeriti je li ta ruta ono što turisti zapravo žele. Ruta doprinosi značaju na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i transnacionalnoj razini. Prema europskoj evaluaciji teme, tema mora zadovoljiti sljedeće kriterije: predstavljati vrijednost baštine za nekoliko zemalja Europe, mora biti rezultat istraživanja tima stručnjaka iz različitih područja Europe, mora biti preslika identiteta, povijesti baštine te doprinijeti interpretaciji raznolikosti Europe, mora omogućiti kulturnu i edukativnu razmjenu mladih Europe, mora poticati kulturni turizam i njegovu održivost kao i omogućiti razvoj inovativnih projekata na području održivog kulturnog turizma, mora biti podloga za druge umrežene projekte te biti temelj za razvoj jedinstvenog turističkog proizvoda u suradnji sa svim interesnim dionicima. Pri izboru teme za rutu prednost imaju teme koje su značajnije i dinamičnije. Ciljevi su same interpretacije teme odgojno-obrazovni, funkcionalni i inspirativni. Pri odabiru teme važno je da se ispune svi navedeni ciljevi. Ako nema jednog od ciljeva, ruta gubi na svojoj važnosti.⁴⁵

3.2. Evidentiranje resursa

Za evidentiranje resursa nužno je istražiti kulturnu i turističku ponudu određenih područja, resurse s kojima se raspolaže, poziciju destinacije na turističkom tržištu te

⁴⁵ Androlić Miren i dr., 2012., *Upravljanje turističkim posjetima na tematski kulturnim rutama*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, str. 8-13.

konkurentnost s drugim destinacijama. Također, važno je procijeniti stanje infrastrukture, razvoj destinacije, njezinu pristupačnost i profil turista koji dolaze na destinaciju. Ambijent rute ovisi o posjetiteljima, o njegovim potrebama, mogućnostima i ograničenjima. Tijekom planiranja kulturne rute potrebno se informirati o sljedećem:

- broju postojećih baštinskih resursa te broju resursa vezanih izravno uz temu rute;
- postojanju kritičnih masa resursa i kako ih je moguće tematski i prostorno grupirati;
- prostornoj rasprostranjenosti i rasporedu kulturnih resursa izravno i neizravno vezanih uz temu;
- pravnom i vlasničkom statusu resursa na ruti, urbanističkim planovima, zoniranju, nadležnosti za zaštitu i konzervaciju resursa;
- jedinstvenosti – koliko su resursi posebni u europskom, nacionalnom, regionalnom ili lokalnom kontekstu;
- otvorenosti i pristupačnosti resursa, otpornosti na habanje, koliki im je prihvatni kapacitet, koliko turista mogu primiti, a da se pri tom ne ugrozi kvaliteta doživljaja;
- vremenskom periodu potrebnom za obilazak pojedinih atrakcija i lokaliteta;
- postojanju predviđene, vremenski različite, mogućnosti obilaska, kontroli tjeka posjetitelja te koja su žarišta na kojima ih se želi zadržati.⁴⁶

Svi navedeni elementi prilikom kreiranja i razvoja rute evidentirani su iz razloga da se pomoću njih zna točno s čime se raspolaze i na koji način. Njihovim se evidentiranjem saznaje gdje su smješteni i kako ih je najbolje povezati i grupirati u rutu, kapacitet primitka turista i na koji su način zaštićeni i valorizirani te jesu li uopće valorizirani. Zatim, treba se riješiti pitanje vlasništva, nadležnosti te kakav je urbanistički plan područja.⁴⁷

3.3. Sadržaji na ruti i njihova uloga

Sadržaji na ruti, bilo oni kulturni, strukturalni, pridruženi, uslužni, popratni ili dodatni, imaju svoju ulogu i funkciju. Same sadržaje, kao i ponudu, potrebno je identificirati, razviti, organizirati i uskladiti na kulturnoj ruti. Materijalna je baština nositelj rute, a svrstavamo ju pod kulturne sadržaje (ona predstavlja građevine od povijesnog značaja, javne i religijske zgrade, spomenike, arheološke i povijesne lokalitete, industrijsko nasljeđe, gradove i sl.). Strukturalni sadržaji oživljavaju temu same rute, sadržavaju komplementarne sadržaje: muzeje, suvenirnice,

⁴⁶ Ibid., str. 18.

⁴⁷ Ibid., str. 20.

interpretativne centre, nematerijalnu baštinu, izložbene prostore, obrtničke radionice, infopunktove. Manifestacije, festivali, koncerti, sajmovi, kreativne radionice, poučne staze, pješačke i biciklističke staze ubrajaju se u pridružene sadržaje. Uslužni sadržaji odnose se na usluge smještajnih i ugostiteljskih objekata, najma auta, bicikla i sl. Kako bi ruta bila što atraktivnija, preporučuje se uvođenje četiri zaustavna mjesta, dodatne i popratne aktivnosti za posjetitelja. Povećavanjem aktivnosti na ruti povećava se i njezina atraktivnost, jer će si svaki posjetitelj pronaći nešto što ga zanima. Prema interpretaciji, sadržaji na ruti dobivaju svoju funkciju: povijesnu i kulturnu, simboličku, estetsku i eksperimentalnu funkciju.⁴⁸

3.4. Kretanje rutom

Ovisno o udaljenosti točaka na kulturnoj turi, raspoloživosti vremena i odabranim ciljevima, kretanje rutom može se razmatrati s više aspekata. Sam dolazak na lokacije određene rute može biti individualan ili organiziran u grupi. Ključne lokacije na ruti moraju biti dostupne prijevoznim sredstvima poput automobila, vlaka, autobusa, broda te različitim aktivnostima kao što su pješčenje, biciklizam, jahanje, penjanje, jedrenje i veslanje. Na prilaznim putevima mora biti odgovarajuća signalizacija te infopunktovi koji posjetitelje navode na put kojim bi se trebali kretati do željene destinacije/lokacije.⁴⁹

⁴⁸Ibid., str. 19-22.

⁴⁹ Ibid.,str.26.

4. ARHEOLOŠKA BAŠTINA HRVATSKE

U ovom poglavlju rad se fokusira na hrvatsku arheološku baštinu. U prvom potpoglavlju teorijski se obrađuju modeli valorizacije arheološke baštine Hrvatske, kroz primjere dobre prakse, dok se u drugom pozornost daje arheološkim nalazištima u Istri. Predstavljen je i projekt ArchaeoCulTour koji se bavi valorizacijom arheološke baštine Općine Vrsar. Posljednje potpoglavlje predstavlja prijedlog rute arheološke baštine Istre. Osim arheoloških nalazišta koji su postali ili će tek postati arheološki parkovi potrebno je spomenuti gradove koji predstavljaju svojevrsna arheološka središta zbog bogate arheološke baštine. U tom kontekstu, korisno je spomenuti gradove Pulu, Vinkovce (Cibalae), Osijek (Mursa), Split, Sisak (Siscia) koji su bili rimska središta s brojnom arheološkom baštinom.

4.1. Modeli valorizacije arheološke baštine

Valorizacija postojećih arheoloških nalazišta odvija se kroz primjenu načela zaštite, revitalizacije i unaprjeđenja kako bi se njima upravljalo na odgovoran i održiv način. Suvremeni je model valorizacije arheološke baštine model arheološkog parka. Model arheološkog parka očituje se u pronalasku sadržaja koji će se uvesti u sklopu parka na adekvatan i održiv način te će predstavljati temu koja je usko povezana s parkom. Do danas su tako valorizirana mnoga arheološka nalazišta u Hrvatskoj, bilo da se radi o ostacima nekadašnjih gradova ili drugih forma građevina. Danas popularan model valorizacije poput projekta Europske kulturne rute Vijeća Europe dolazi od međunarodnih organizacija, a one uključuju aktivno sudjelovanje lokalne zajednice i zainteresiranih dionika. Takav model valorizacije uključuje transnacionalnu suradnju radi kreiranja područja koje vrednuje zajedničku europsku baštinu, no može se realizirati i na regionalnoj te nacionalnoj razini. Zbog bogate i raznolike povijesti i zemljopisa kulturni identitet Hrvatske karakterizira multikulturalnost i regionalna raznolikost. Europski programi i projekti prihvatljivi su modeli valorizacije kroz održivi razvoj kulturnog turizma, razvoj poduzetništva i kulturnog menadžmenta, a takvi su projekti Europske kulturne rute i Europska prijestolnica kulture. Upravo će se održivim načinom upravljanja resursima sačuvati socio-kulturni integritet, valorizacija kulturne baštine, osnovni ekološki procesi, biološka raznolikost i sve čime raspolažemo da bi se sačuvalo za buduće generacije.⁵⁰

⁵⁰Obad Šćitaroci, M., 2017., *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa*, Arheološki fakultet Sveučilište u Zagrebu, HERU, str. 89.

Suvremeni su modeli valorizacije arheološki parkovi, muzeji, programi oživljene povijesti i kulturne rute. Svaki od ovih modela valorizacije može biti povezan s drugim, a zajedno mogu činiti glavnu kulturnu atrakciju. Dobri primjeri valorizacije arheološke baštine vide se u velikom broju uređenih arheoloških parkova, koji su to već postali ili će tek postati. Model valorizacije kao muzeja može se manifestirati kao standardni muzej ili kao muzej na otvorenom, pogotovo za veće arheološke lokalitete čiji se sadržaj može upotpuniti uprizorenjima života kakav se vodio u doba nastanka sada arheološkog nalazišta. Takav oblik valorizacije naziva se program oživljene povijesti.

4.1.1. Arheološki parkovi

Kao primjeri dobre prakse valorizacije arheološke baštine kroz kreiranje i razvoj arheoloških parkova u Hrvatskoj, mogu se navesti Andautonija, Varaždinske Toplice (Aque Iasea) i Salona. Arheološka istraživanja područja oko sela Ščitarjevo u blizini grada Zagreba otkrila su da se nekada ondje nalazio antički grad Andautonija. Grad je postojao od 1. do 4. stoljeća. Sustavno iskopavanje započelo je 1984. godine. Arheološki park Andautonija otvoren je 1994. godine za javnost. Posjetitelji mogu razgledati rimski grad, ulicu, gradsko kupalište i dvije zgrade te rimsku nekropolu iz 1. stoljeća. U svom je vremenu predstavljao upravno, političko i kulturno središte. Izgrađen je u obliku nepravilnog šesterokuta. Pronađeni su temelji rimskih zdanja, javno kupalište, termalni kompleks i dijelovi cesta. Nadalje, pronađene su i brojne keramičke posude, oruđe, staklene posude, nakit, ostaci zidnih slika s ornamentima, pronađen je i novac careva, od Tita do Veleusa, žrtvenik bogu rijeke Save i razni reljefi. Pronađeni reljefi ukazuju na to da su se održavale i gladijatorske igre. Prilikom istraživanja također su pronađeni brojni arheološki materijali kao što su zidne slikarije, kockice mozaika, brojni predmeti i posuđe za svakodnevnu upotrebu. No, kako bi se obogatila ponuda arheološkog parka potrebno je provesti još sustavnih istraživanja kako bi se proširila spoznaja o veličini grada, njegovom kompleksu i načinu življenja tadašnjeg stanovništva.⁵¹

Početak proljeća organizira se dvodnevna manifestacija povodom otvorenja parka pod nazivom *Dani Andautonije*. Manifestacija se održava od 2002. godine i od tada, svake godine, posjećuje je sve više posjetitelja. Među brojnim aktivnostima u parku osmišljen je i projekt „Andautonija za djecu“. Sadržaji su namijenjeni djeci predškolske i školske dobi kojoj se želi

⁵¹ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu str.140-141.

potaknuti interes za važnost povijesti i kulturne baštine: radionice lijepljenja keramike, izrada uljanica, rimske igre s loptom, žetonima i kockama, oblačenje u rimsku odjeću, učenje rimskih poslovice putem igre *memory*, predstave s lutkama Markusom i Juliasom (inspirirane Rimljanima koji su živjeli u nekadašnjoj Andautoniji), o čemu svjedoče kameni natpisi. U zagrebačkim i velikogoričkim školama posjet arheološkom parku Andautonija dio je nastavnog plana i programa. Da bi se poboljšala ponuda arheološkog parka te privukli posjetitelji, planira se projekt Ekomuzej ščitarjevačke Posavine, muzej bez krovova i zidova, koji djeluje kao istraživački laboratorij i mjesto za učenje na otvorenom. Planiraju se urediti pješačke i biciklističke staze, prostor za jahanje sa stazama, ribolov i sl.⁵²

Dani Andautonije 2005. godine izabrani su za najuspješniju kulturno-turističku manifestaciju „oživljene povijesti“ u kontinentalnoj Hrvatskoj. Posjetiteljima se nude mnoge edukativne i zabavne radionice i izložbe na otvorenom kojima se nastoji približiti život u rimsko doba te popularizirati arheologija i arheološki lokalitet. U organizaciji Arheološkog muzeja u Zagrebu, pridružuje se i Muzej Turopolje, Velika Gorica. Na radionicama se prikazuju kopije predmeta pronađenih u Ščitarjevu, a animatori obučeni u Rimljane prikazuju način proizvodnje u kojem sudjeluju i posjetitelji. Tu su kopije predmeta kao što je nakit, keramika, staklo koje se može kupiti kao suvenir. Predstavljaju se tehnike graditeljstva onoga vremena, kako se obrađivao kamen, zidanje kamenog zida, oslikavanje zidova freskama, izrada mozaika; i svi se radovi izvode kopijama rimskog alata.⁵³

Aquea Iasae naselje je koje je dobilo ime po plemenu Jasa koji su živjeli na tom području. Rimljani su osvojili ovo područje od 13. do 9. st. pr. Kr. Naselje se nalazilo na strateški povoljnom mjestu uz državnu cestu. Zbog blizine cesta i puteva Aquea Iasae je profitirala i Rimljani su se počeli koristiti ljekovitim izvorima tople vode. Povijest današnjih Varaždinskih toplica iz doba Rimskog Carstva postala je poznata zahvaljujući sustavnim arheološkim iskapanjima početkom 50-ih godina prošloga stoljeća, koja traju još i danas. Prema nalazima istraživanja Rimljani su koristili lječilišne kupke već u 1. stoljeću, a kupalište je nekoliko puta bilo renovirano i proširivano. Istraživanja su se vršila na površini parka današnjeg lječilišta, a otkriveni su kupališni kompleksi, forum i sakralni dio kapitolij. Danas su dobro vidljivi ostaci foruma, sačuvan je i dio kapitolija s kipom božice Minerve. Ostaci kupališta daju

⁵² Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d.o.o., Zagreb, str. 209-216.

⁵³ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 60-61.

naslutiti da su zidovi bili oslikani, a podovi popločeni bijelom žbukom. U početku su kupalište koristili samo vojnici, o čemu svjedoče i brojni natpisi, a kasnije i civili, o čemu također svjedoče natpisi. Osim stambenih zgrada u naselju su bili i dućani, radionice, konačišta. Aquea Iasae dosegla je visoku gospodarsku razvijenost, o čemu svjedoče nalazi skupocjene keramike, nakita i predmeta. Nakon pada Rimskog Carstva nigdje se više ne spominju zbivanja u Varaždinskim toplicama.⁵⁴

Razvoj naselja bio je podređen prirodnim uvjetima i položaju reljefa Topličke gore, gdje dominiraju terase padine. Na najvišoj terasi bio je forum, kapitolij i kupalište; na nižim terasama nalazio se stambeni dio naselja, a u podnožju trgovine i sajmišta. 1997. godine ostvaren je projekt izrade računalne rekonstrukcije 3D modela cijelog kompleksa i pojedinih objekata pod nazivom „Vizualizacija rimske arhitekture“. Posjetitelji će šetnjom moći pogledati cjelokupni kompleks. Postavit će se i informativne ploče s informacijama o parku i pojedinim građevinama, te informativne ploče s rekonstrukcijama izgleda navedenih građevina. Predviđena je i izrada izložbeno-radnog prostora gdje će se održavati tematske radionice.⁵⁵

Razaranje grada Salone dogodilo se u 7. stoljeću, a na tom mjestu nikada nije izgrađen drugi grad. U doba Dioklecijana Salona je imala oko 60 000 stanovnika, a izračun je napravljen prema kapacitetu vodovoda i sjedištima amfiteatra. Grad se dva puta širio u poganskom periodu, a zbog procvata kršćanstva teško je utvrditi tragove poganskih građevina. Do sada je pronađeno trinaest poganskih mjesta te je pronađeno pet hramova. Dva su hrama iz ranijih razdoblja bila smještena na središtu foruma, treći iza pozornice kazališta, četvrti unutar gradskih zidina, a peti je srušen. Pronađeni su dijelovi kamenih ukrasa, a imaju povijesno-religioznu vrijednost zbog toga što je to zadnji poganski hram koji je izgrađen u Saloni u isto vrijeme kada i Dioklecijanova palača. U dobi kada se formiraju biskupska središta, biskupi su dobili apsolutnu vlast te se po njihovom zahtjevu gradi biskupski centar Salone. Biskupski kompleks sastoji se od četiri dijela: oratorij, biskupije, krstionice i velike bazilike. Južno od bazilike stajala je biskupska crkva, u isto vrijeme se izgradila i biskupska palača te dvije crkve koje je kasnije zamijenila križna bazilika. Baptisterij je iskopan 1846. godine i prikazao je niz prostorija u kojima se odvijao obred krštenja. Prostorije koje su pronađene su katekumene odnosno prostor u kojem su se katekumeni pripremali za obred krštenja i primali pouku, krstionica, čekaonica i

⁵⁴ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str.141-142.

⁵⁵ Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d.o.o., Zagreb, str. 224-227.

svlačionica. Unutar samih zidina grada pronađena je još jedna crkva s baptisterijem 1931. godine. Ovim saznanjem došlo se do zaključka da su u gradu boravila dva biskupa. Građevine su nastale oko 500. godine. Nadalje, osim već spomenutih crkvi, još je jedna crkva izgrađena na području Salone, i to u luci. Crkva je izgrađena na starim termama. U istočnom dijelu grada nalazi se bazilika iz 4. stoljeća, pronađena je i crkva iz 6. stoljeća koja je smještena u zapadnom dijelu grada iza amfiteatra. Marusinac, Manastirine i Kapljuč su tri sačuvana istražena groblja u Saloni, a ondje su pokopana dva svetca mučenika: sv. Anastazije i sv. Dujam. Prema tradiciji i zakonu pokapanja su bila izvan zidina grada, običaj koji se nastavio i u kršćansko doba. Grobovi na groblju Marusinac i Manastirine zbijeni su jedan do drugoga, što je moguće gušće da bi pokojnici bili bliže svetcima koji su ondje pokopani. Groblje Marusinac nije bilo namijenjeno za članove vjerske zajednice, već samo za privilegirane. Najstarija grobna bazilika u Saloni nalazi se na groblju Kapljuč, ondje su sahranjena petorica mučenika. Podignuta je na mjestima gdje su bile starije grobne građevine.⁵⁶

Izgrađena je pošljunčana cesta koja vodi do 16 poganskih sarkofaga koji su u kasnoj antici kršćani ponovno upotrebljavani kao grobove. Stanovnici Salone bavili su se maslinarstvom o čemu svjedoči nalaz da su koristili maslinovo ulje za rasvjetu. U 7. stoljeću nakon osvajanja Salone Hrvati se naseljavaju u zaljevu, nisu pronađeni nikakvi dokazi da su se naselili unutar grada, ali istočno od grada pronađene su dvije srednjovjekovne crkve. 1898. godine pronađeni su ostaci crkve i sarkofaga. Smatra se da se radi o sarkofagu kraljice Jelene pokopane 976. godine. Druga je, od pronađenih, bazilika posvećena sv. Petru i Mojsiju, a u povijesti je poznata po tome što je ondje 1075. godine okrunjen kralj Zvonimir. Što se tiče devastacije amfiteatara, bio je očuvan sve do 16., 17. stoljeća, no da ga Turci ne bi koristili kao tvrđavu srušio ga je venecijanski providur, a kamen amfiteatra upotrijebljen je za gradnju venecijanskih palača.⁵⁷

Upravno središte rimske provincije Dalmacije bila je upravo Salona, a danas čini jedan od najvećih arheoloških lokaliteta u Hrvatskoj. Sustavna istraživanja započela su u 19. stoljeću, a poticaj tomu dao je austrijski car Franjo I. koji je bio u posjetu Dalmaciji. Godine 1820. osnovan je Arheološki muzej u Splitu i to je potaknulo nastavak istraživanja arheološkog lokaliteta. Nastavila su se započeta istraživanja na grobljima, naročito na Manastirinama, na mjestu gdje se danas nalazi ulaz u područje arheološkog lokaliteta Salone. Na ulazu se nalazi infoploča koja

⁵⁶ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 176-178.

⁵⁷ Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d.o.o., Zagreb, str. 144-148.

pokazuje površinu lokaliteta i mapu spomenika te mnogobrojne staze za posjetitelje. Sam lokalitet opremljen je stazama za invalide, tako da je lako dostupan i osobama u invalidskim kolicima koje se mogu kretati bez poteškoća. Prezentirani su brojni spomenici kao što je trobrodna bazilika iz 5. stoljeća u kojoj je pokopan sv. Dujam, ondje se nalazi i sarkofag don Frane Bulića, prvog ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu, zgrada u kojoj se nalaze recepcija i suvenirnica te spomen-soba don Frane Bulića. Spomen-soba sadrži rekonstruirane zidne freske koje su izrađene po uzoru na starokršćanske freske. Šetnjom kroz prirodu lokaliteta posjetitelji dolaze do gradskih zidina, s kojih se vidi cijeli Episkopalni centar. Episkopalni centar sadrži starokršćanske građevine, gradsku baziliku, krstionicu i Honorijevu baziliku; iz vremena prije kršćanstva ostale su još samo terme. Da bi se poboljšala razina prezentacije Salone, potrebno je organizirati popratne sadržaje i aktivnosti u kojima bi potencijalni posjetitelji mogli uživati, poput kazališnih predstava, koncerata, radionica, eksperimentalne arheologije i sl.⁵⁸

Zbog blizine grada Splita posjetiteljima se preporučuje i posjet manifestaciji *Noći Dioklecijana*. Manifestacija *Noći Dioklecijana* prvi je puta održana 2005. godine na 1700. obljetnicu izgradnje palače i nastanka grada Splita. Prepričavanje priča o caru Dioklecijanu i gradu bilo je upriličeno u Pragu, Bilbao, Milanu, Londonu i New Yorku. Za svaki je grad priča bila drugačija, a sva su predstavljanja bila prethodnica za atrakciju Noći Dioklecijana. Glavna predstava održava se na carskom trgu Peristilu, gdje car pozdravlja puk i prepričava mu svoje bitke i život. Noć završava u podrumima Dioklecijanove palače, gdje se poslužuju jela spravljena po receptima rimskog doba. U manifestaciji sudjeluju još rapski samostreljari kao pratnja caru, udruga Rimljana iz Salone, omiški gusari, Blaćani, legionari i gladijatori. Manifestacija je s godinama prerasla u brend, gradom hodaju vodiči odjeveni kao Dioklecijan ili Priska, smjenjuje se rimska straža, a sam Dioklecijan poziva posjetitelje da dođu obići njegovu palaču, da uz hranu, piće i dalmatinske pjesme osjete prisustvo bogova.⁵⁹

4.1.2. Muzeji

Dio prikupljene arheološke baštine čuva se i prezentira za javnost kao stalni postav nekog muzeja. Svrha je muzeja prikupljanje, zaštita, istraživanje, interpretacija i prezentacija s ciljem podučavanja i informiranja o kulturnim i prirodnim dobrima. Valorizacija arheološke

⁵⁸ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 179-180.

⁵⁹ Ibid., str. 62-63.

baštine u obliku muzeja u Hrvatskoj je vidljiva kod arheoloških nalazišta Sopota, Vučedola i Narone. Arheološki lokalitet Sopot nalazi se na desnoj obali rijeke Bosut, jugozapadno od grada Vinkovaca. Ime je dobio po šumi koja se nekada tamo nalazila. Prvo je istraživanje Sopota obavljeno 1939. i 1940. godine. Drugo je arheološko istraživanje bilo 1957. godine. Sredstvima Ministarstva kulture i Gradskog poglavarstva Vinkovaca 1996. godine počelo je sustavno iskopavanje koje je provodio Arheološki odjel Gradskog muzeja Vinkovci. Ministarstvo turizma financiralo je izgradnju dva tipa kuća. Unutar kuća nalaze se glinene peći, tkalački stan i predmeti svakodnevne uporabe koje su koristili stanovnici Sopota. Prvi je tip kuće onaj stariji, kuća je izgrađena od ilovače, a drugi je tip, onaj mlađi, od isprepletenog šiblja, s unutarnje i vanjske strane obložen ilovačom i pljevom; krov kuće napravljen je od trske. Posjetiteljima je omogućeno vidjeti i iskusiti kako se živjelo u prošlosti, što su stanovnici nosili (kakvu kožu i tkanine); mogu se koristiti kamenim noževima, vilicama i udicama za ribolov. U sklopu parka predviđena su i arheološka iskapanja, a park je predviđen ponajviše za školsku mladež, ali i posjetitelje svih životnih dobi.⁶⁰

Prema istraživanjima koja su provedena na tlu, došlo se do zaključka da su se stanovnici Sopota bavili zemljoradnjom, a prema analizi sjemena pronađenog u tlu uzgajali su pšenicu, ječam, lan, bazgu, leću, kiselicu i mak, što se ne razlikuje od ratarskih kultura koje se uzgajaju danas na tom području. Druga od djelatnosti kojom su se bavili jest stočarstvo, a na to ukazuje analiza 12 501 uzorka kostiju koji su analizirani do 2004. godine. Pronađene su kosti sljedećih životinja: svinja, goveda, ovaca, koza, zečeva, konja, gusaka, pasa, a pronađeni su i ostaci divljih životinja poput lisica i medvjeda. Arheološki je park sastavljen od muzejskog kompleksa i postava na otvorenom. Postava je muzeja izvorna, posjeduje rekonstrukcije, video-projekcije i računalne simulacije, dok je postava na otvorenom potpuna suprotnost. Muzejski postav može se doživjeti samo vizualno, dok se postav na otvorenom može iskusiti svim osjetilima i pruža se mogućnost posjetiteljima da sami budu dio tog vremena i načina življenja.⁶¹

Prostorno-vremenska jedinica vučedolske kulture jest arheološko naselje Vučedol. Sustavno istraživanje nalazišta Vučedol počelo je 1897. godine. Daljnja je iskapanja provodio Arheološki zavod zagrebačkog Filozofskog fakulteta i vukovarski Gradski muzej 1984. godine. Vučedolska kultura nazvana je po samom lokalitetu, čijim se istraživanjem došlo do zaključka da su ostaci naselja iz bakrenog doba. Samo se naselje prostire na četiri uzvisine: Gradec, Streimov vinograd, Kukuruzište Streim i Karasovićevo vinograd. Položaj Streimova vinograda

⁶⁰ Ibid., str. 117-118.

⁶¹ Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d.o.o., Zagreb, str. 88-91.

sustavno se istražuje od 1984. do danas. Projekt „Istraživanja, obnova i revitalizacija kulturne baštine Ilok-Vukovar-Vučedol“ provodio se od 2005. do 2008. godine. Iskapanjima nije pronađeno puno grobova, no ono što se pronašlo dalo je naslutiti da su pokojnici pokopani s osobnim predmetima unutar kuće ili ispred kuće.⁶²

Od materijalnih dobara pronađeno je keramičko posuđe, kao što su ukrašene amfore, vrčevi, posude i boce. No, najpoznatiji je pronađeni ukrašeni predmet keramička posuda pod nazivom Vučedolska golubica. Modelirana je u obliku golubice i postala je simbol grada Vukovara, u čijoj se blizini nalazi lokalitet. Pronađena je i keramička zdjela za koju se vjeruje da je u prošlosti predstavljala kalendar prema načinu na koji je oslikana. Prikazivala je 12 polja, u poljima je bilo oslikano zvijezde. Osim što su promatrali nebo, važan dio njihova života bio je i kult štovanja kovača bakra. Kovačeva kuća nalazila se u sredini naselja. Vjerovalo se da ima posebne moći koje od prašine mogu napraviti različite oblike. Ovaj je kult prakticirao je ljudske žrtve, o čemu svjedoči pronađena grobnica u kojoj su pronađena tijela s udubljenjima na glavi za koja se pretpostavlja da su nastala tijekom rituala izlivanja tekućeg bakra. Stanovnici Vučedola bavili su se stočarstvom, lovom jelena u obližnjim šumama i ribolovom, a na području je živjelo između 2000 i 3000 stanovnika. Napretkom kulture počeli su se baviti i rudarstvom. Vučedolska je kultura završila 2500 g. pr. Kr., a u samom Vučedolu 2400 g. pr. Kr.⁶³

U sklopu parka vodi se arheološka škola, u kojoj sudionici aktivno sudjeluju u istraživačkom radu na terenu. 2014. godine izgrađen je Muzej vučedolske kulture, a do lipnja 2022. godine trebao bi biti službeno formiran i arheološki park Vučedol. U sklopu muzeja i arheološkog parka osnovat će se i planetarij, a do sada se na području parka odvijaju mnoge aktivnosti: predstave, manifestacije, radionice, istraživačka arheologija za posjetitelje, izložbe stalnog postava muzeja, edukativne prezentacije. Muzej čak posjeduje preko 2000 knjiga i publikacija o arheologiji, povijesti i vučedolskoj kulturi. Posljednjih nekoliko godina izgrađene su replike vučedolske kuće i monosila, tj. plovila od hrastovih trupaca.⁶⁴

Ostatci grada Narone nalaze se sjeverozapadno od grada Metkovića. Tijekom povijesti dolina je Neretve bila prirodni put od unutrašnjosti prema Jadranskom moru. Grad je bio jedan od najvažnijih antičkih gradova na istočnoj obali Jadrana. Bio je omeđen zidinama koje se spuštaju s brežuljka do obale rijeke Naron. Njegova je površina bila 25 hektara, bio je uporište

⁶² Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 118-120.

⁶³ Ibid., str. 121.

⁶⁴ Ibid., str. 122.

rimske vojske u ilirskim ratovima protiv plemena Delmata. Ratovi su počeli 229. godine prije Krista. Ostaci su grada od velikog značaja, a pronađena je monumentalna arhitektura, mozaični podovi, natpisi, te je grad u kasnoj antici bio biskupsko središte. Jedini pisani dokaz biskupije spominje se aktima salonitanskih crkvenih sabora iz 530. i 533. godine. U tom vremenu Narona je bila polazište širenja kršćanstva prema unutrašnjosti Dalmacije. Život u Naroni prestaje u 7. stoljeću, a u 18. stoljeću na ostacima grada razvilo se današnje mjesto Vid. Početkom 20. stoljeća sustavno se počinje istraživati, a poslije Drugog svjetskog rata počinju istraživanja (Arheološki muzej u Splitu). Arheološki muzej Narona izgrađen je na lokalitetu antičkog hrama koji je posvećen Augustu, a otkriven je 1995. i 1996. godine. Otkriveno je predvorje hrama, kipovi i tribine koje su restaurirani i prezentirani u Arheološkom muzeju Narona.⁶⁵

Prvi je put spomenut u tekstovima Pseudo-Skilaka i Teopoma iz 4. st. pr. Kr. koji donose podatke o trgovini na rijeci Neretvi. Gradski prostor dijelio se na Gornji grad koji je bio na padini brijega i Donji grad koji je bio u podnožju. Spomenuti su kipovi bili oni dinastičkih careva i predstavljaju najznačajnije nalaze u Naroni. Pronađeno je 17 kipova od kojih je 15 izloženo u stalnom postavu muzeja. Kipovi prikazuju careve Tiberija, Augusta, Klaudija i Vespazijana te carice Liviju i Agrapinu i ostale članove carske obitelji. Zbog atraktivnost kojom privlače turiste i prezentacije arheološke baštine, arheološki park Narona 2007. godine dobio je priznanje *Plavi cvijet* Hrvatske turističke zajednice za doprinos obogaćenju turističke ponude Hrvatske.⁶⁶

4.1.3. Programi oživljene povijesti

Grad je Umag osnovao projekt „Živi muzej“ koji kroz oživljenu povijest potiče sva osjetila. Počelo je s manifestacijom Dani antičke Sepomaje, koja je kasnije prerasla u međunarodni festival antike Sepomaia Viva. Program se odvija u jutarnjim i večernjim satima na otvorenom, osmišljen je kao izložba, a obogaćen je tematskim cjelinama: muzejsko tržište, edukacije, radionice antičkih zanata, scenski prikazi iz antičkog života, kulinarsko natjecanje *Apicijeva žlica*, igre i plesovi. Sam muzej ima izložbu na temu antike i stručni skup *Živi muzej - eksperimentalna arheologija*. Projekt je zamišljen kao manifestacija, tako da predstavlja antiku, arheološka nalazišta vila sjeverno od Umaga. Ovakav je način predstavljanja kulturne

⁶⁵ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 175-176.

⁶⁶ Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d.o.o., Zagreb, str. 136-138.

baštine široj javnosti općeprihvatljiv, predstavlja želju i motivaciju za učenjem, promicanjem i očuvanjem kulture, kulturne baštine, tradicije te u samoj konačnici i načina života svoje zajednice, a i šire. *Sepomaja Viva* manifestacija je za posjetitelje svih životnih dobi i zaljubljenike u antiku. Muzejsko-pedagoške radionice za djecu nalaze se u šatorima postavljenim za legionare i gladijatore. Na radionicama djeca dobivaju informacije o tome kakav je bio život u antici, o legionarima i gladijatorima, a osim prepričavanja priča ostale aktivnosti koje im se nude jesu crtanje, vježbanje bacanja koplja, mačevanje i sl. Kada započne večernji program, pale se baklje i mogu se vidjeti muškarci i žene odjeveni u antičko ruho s lovorovim vijencem na glavi. Uz odjeću se pojavljuje hrana i piće karakteristični za antiku te antička glazba i plesovi. Budući da su u antici plesovi pratili običaje i kultove, bili su povezani s bogovima Apolonom i Dionizom. Na kraju večeri legionari i gladijatori prezentiraju svoje oružje i borbene vještine.⁶⁷

Sepomaja je dio sjeverozapadne obale Iste i nalazi se nedaleko od grada Umaga. Prema arheološkim ostacima Sepomaja je bila naseljena između 1. i 4. stoljeća. Sustavna arheološka istraživanja počela su 1875. godine, a ona su rezultirala pronalaskom arhitekture ladanjskog dvorca na rtu Tiola. Istraživalo se sve do 2005. godine na kopnu, a hidroarheološka istraživanja do 2002. godine rezultirala su pronalaskom antičke luke. Otkrivena je i nekropola na djelu ladanjskog dvorca, a pored dvorca pronađen je grob u kojem su pokopane dvije osobe, muškarac i žena koji su pripadali višem staležu.⁶⁸

4.1.4. Ruta arheološke baštine

Primjer je valorizacije arheološke baštine u obliku kulturne rute poučna staza *Putevima neandertalaca* ili *Putevima pračovjeka*. Ruta počinje od Muzeja krapinskih neandertalaca koji prema izgledu nalikuje na špilju, put vodi do špilje u kojoj su pronađeni ostaci neandertalaca ili pračovjeka. Da bi posjetitelji uvidjeli kako je bilo živjeti u doba krapinskog pračovjeka, osmišljena je kružna staza od 2,5 kilometra koja obuhvaća muzej, paleontološki spomenik prirode Hušnjakovo, jezero Dolac i ostatke kapele Sveta tri kralja. Staza vodi kroz osam interpretacijskih točaka, a zamišljena je kao mjesto za rekreaciju i edukaciju posjetitelja svih uzrasta. U sklopu ove rute postoje i manje rute i lokacije koje vrijedi posjetiti, kao što je Muzej Radboa, koji prezentira arheološku i geološku povijest Hrvatskog zagorja. Muzej nudi

⁶⁷ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str. 59-60.

⁶⁸Ibid., str. 146.

arheološke radionice za mlađe uzraste, gdje im se na kreativan i domišljat način pružaju informacije o neandertalcima i njegovom oruđu te o stijenama i mineralima na geološkoj radionici. U sklopu rute mogu se obići i lovne staze krapinskog pračovjeka i saznati kakve su im bile prehrambene navike. Nadalje, postoji i kružno-planinska poučna staza *Putevima orhideja* koja je duga 14, 8 kilometara. Na je samom kraju Centar za prirodu Zagorje, gdje se nalazi zbirka biljaka i životinja Zagorja.⁶⁹

Krapina je svjetski poznato nalazište neandertalskog čovjeka Hušnjakovo. Geolog i paleontolog Dragutin Gorjanović-Kramberger istraživao je poluotvorenu špilju u Krapini od 1895. do 1901. godine. Skupljeno je oko 900 ljudskih fosilnih ostataka krapinskog pračovjeka različite dobi i spola. Stoga, krapinsko je nalazište najbogatija i najbrojnija zbirka neandertalskog čovjeka u svijetu. Osim skupljenih ljudskih ostataka, Gorjanović je skupio više od 2000 ostataka izumrlih životinja među kojima su špiljski medvjed, vuk, dabar, golemi jelen i los. Hušnjakovo je prvi zaštićeni paleontološki spomenik prirode u Hrvatskoj od 1948. godine. Muzej krapinskog neandertalca jedan je od najmodernijih i najposjećeniji muzej u ovom dijelu Europe. Arheološki park sastoji se od nalazišta krapinskog pračovjeka s rekonstrukcijama neandertalaca i životinja iz starijeg kamenog doba, muzeja, zgrada nekadašnjeg Kneippovog lječilišta s muzejskim i ugostiteljskim prostorijama i pretpovijesnog parka s rekonstrukcijama životinja i park skulptura *Forma prima* s tridesetak drvenih skulptura na otvorenom. Muzej organizira edukativne programe i radionice za posjetitelje svih dobi, na temu paleontologije, geologije i krapinskog pračovjeka. Djeca predškolske dobi mogu sudjelovati u igraonicama, a učenici osnovnih škola u različitim interaktivnim radionicama kao što su Izrada geološkog stupa, Mali geološki laboratorij i Izrada odjeće krapinskog pračovjeka. Za srednjoškolce i studente organiziraju se paleoantropološke radionice i likovne radionice. Također, organiziraju se sezonski programi poput: Zimske radionice, Ljetne geološke škola i Dana Dragutina Gorjanovića-Krambergera.⁷⁰

4.2. Podvodna arheološka baština Hrvatske

U prošlosti je istraživanje podvodnog svijeta bilo privilegirana aktivnost samo za profesionalne ronioce, danas je dostupno svima. Arheološka podvodna baština može se nalaziti u plitkim zaljevima te u dubinama otvorenog mora. Smatra se da u Hrvatskoj postoji oko 400 podvodnih nalazišta. Podvodna arheološka baština na malim dubinama najčešće su pronađeni ostaci pristaništa, luka, sidrišta, vila te nekadašnjih naselja, koja su potopljena podizanjem

⁶⁹ Putevi neandertalaca, <https://putevima-pracovjeka.visitzagorje.hr/> (23. 9.2020.).

⁷⁰ V. Klarić, D. Špalj Kušan, 2016., *20 top arheoloških destinacija Hrvatske*, DENONA d.o.o., Zagreb, str. 59-60.

razine mora. Prvi nalazi podvodne arheološke baštine zabilježeni su u 16. stoljeću, kada su pronađeni antički ribnjaci i solane. Takvi nalazi karakteristični su za priobalno područje između Splita i Trogira, gdje se nalazila poznata Salona, na mjestu današnjeg Splita. Nalaze se tu još antičke konstrukcije od drvene građe, potopljeni brodovima i amfore. Dobar primjer očuvane podvodne arheološke baštine, antičke luke nalazi se na otoku Visu u uvali sv. Juraj. Ovakva dva velika arheološka nalazišta mogla bi se povezati u jednu cjelinu i činiti podvodni ili morski arheološki itinerar. Podvodna nalazišta mogu se uklopiti u priču nalazišta koja se nalaze na kopnu i ona se međusobno isprepliću, ali i čine dodatnu atrakciju za turiste zbog same lokacije i doživljaja koji pruža. Što se tiče podvodne arheološke baštine na većim dubinama, ondje pronalazimo brodove, brodske terete, brodolome i pojedinačne nalaze. Mnogi nalazi podvodne baštine sačuvani su u privatnim zbirkama i samostanima. Brodolomi s opremom brodova, njihovom konstrukcijom, predmetima i materijalima na brodu koji pripadaju istom vremenu od značajne su vrijednosti te predstavljaju izvor podataka. Najstariji brodolom koji se dogodio i zabilježen je na hrvatskom priobalju je onaj iz 4. stoljeća prije Kr., a njegovi ostaci nalaze se na ulazu u višku luku. Međutim, najbrojniji su trgovački brodolomi iz antičkog doba, čemu svjedoče transportne amfore, koje su postale simbolom podvodne arheološke baštine. Ovaj oblik atrakcije nastoji potaknuti razvoj ronilačkog i kulturnog turizma.⁷¹

4.3. Arheološki lokaliteti u Istri

Pozornost koju Hrvatska pridaje očuvanju i zaštiti kulturnog nasljeđa, a nakon toga i samoj prezentaciji može se vidjeti kroz brojne arheološke lokalitete koji su otvoreni za javnost. Osim same prezentacije neki od lokaliteta nude različita događanja, festivale, edukativne radionice, predstave s povijesnom tematikom, čime se približavaju konceptu arheološkog parka. Pojam arheološki park, kao takav, još uvijek nema općeprihvaćenu ili zakonsku definiciju. Može ga se opisati kao muzej na otvorenom, izvorno na mjestu arheološkog lokaliteta, koji pruža mogućnost upoznavanja i učenja o kulturi i povijesti određenog vremena i područja kroz arheološke nalaze, rekonstrukcije, radionice, predstave i korištenje već spomenute eksperimentalne arheologije. Već postojeći arheološki parkovi u svijetu zamišljeni su i uređeni da čine rekonstrukciju života i načina življenja na određenom području u određenom vremenskom razdoblju. Nadalje, od iznimne je važnosti da sadržava i istraživački

⁷¹ Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str.78-81.

rad koji će zaintrigirati posjetitelje, a može se ostvariti kroz osnivanje znanstveno–istraživačkog centra u sklopu parka.⁷²

Jedan je od oblika valorizacije arheološke baštine ruta istarskim arheološkim parkovima pod nazivom Put bogova, koja uključuje lokalitete Betiga, Brijune, Červar Porat, Dvigrad, Lorun, Monkodonja, Nezakcij, Simonov zaljev i Vižula.⁷³

4.3.1. Brijuni

Skupina od 14 otoka pod nazivom Brijuni 1983. godine proglašena je nacionalnim parkom, a njegovi povijesni resursi omogućili su da se realizira u najveći arheološki park u Istri. Brijune godišnje posjeti 160 000 posjetitelja te jedini naplaćuju ulaznicu za posjet otoku i njegovim sadržajima. Paul Kupelwieser, njemački industrijalac početkom je 20. stoljeća na otočju uredio moderno ljetovalište. Dio ponude ljetovališta uključivao je i posjet arheološkim lokalitetima. Na poziv Kupelwiesera nobelovac Robert Koch s Brijunskog otočja iskorijenio je malariju. Zahvaljujući konzervatorima danas se na Brijunima može razgledati graditeljske ostatke uklopljene u parkovne cjeline otoka, između ostalog i sedam obrambenih kula koje su u doba austrijske vladavine bile dio obrambenog sustava pulske luke. Također, sačuvane su i obrambene zidine gradskih naselja Histra na Velikom i Malom Brijunu. Antičko i rimsko graditeljstvo sačuvano je u obliku dvorca u zaljevu Verige, te je najvrjedniji primjer antičke arhitekture u Istri. Dvorac je kompleks koji je obuhvaćao pristanište za brodove, te niz stambenih prostora, hramova, termi i sl. Pod termi bio je višebojni mozaik s biljnim i životinjskim motivima, koji upućuju ne samo na povijest arheologije nego i povijest umjetnosti. Bizantski kastrum drugi je sačuvani građevinski kompleks u zaljevu Madona. Kuće su sagrađene na ostacima starije rimske građevine. U blizini se nalaze ostaci crkve sv. Marije, čiji su zidovi sačuvani. Crkva je nastala u 6. stoljeću, a oko crkve pronađeni su monolitni kameni sarkofazi. Napušteni kamenolomi iz kojih se vadio kamen za izvoz u Veneciju imaju arheološku vrijednost jer svjedoče o ljudskoj aktivnosti na Brijunskom otočju. Otočić Vanga danas je memorijalni centar socijalističkog predsjednika Josipa Broza Tita. Brijuni su tako postali atrakcija zbog nasada maslina i mandarina, safari parka i zoološkog vrta uz bogat biljni i životinjski svijet.⁷⁴ Na samom je otoku jedino prijevozno sredstvo, osim električnog vlaka, bicikl.

⁷² Brajčić, M., 2014., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, str.116.

⁷³Istarska županija, 2006, *Istarski arheološki parkovi: Put bogova*, Pula, str. 8-10.

⁷⁴Ibid., str. 13-16.

4.3.2. Dvigrad

Dvigrad su 2001. godine sustavno počeli istraživati pulski konzervatori i stručnjaci iz Trsta. Od nekadašnjeg srednjovjekovnog naselja i kaštela danas su ostale samo ruševine. Preseljenjem župe u Kanfanar 1714. god., Dvigrad je napušten. Nalazio se na strateški značajnom položaju, na putu od mora prema unutrašnjosti Istre. Prema istraživanjima te nalazima keramike i sličnih ostataka, Dvigrad je bio naseljen u prapovijesti i antici. Pronađeni su oružje, novac i spomenici. Zbog svog položaja bio je uključen u sustav obrane sjeverne granice pulskog teritorija. Prvi se put spominje 879. godine, kada je pulska biskupija izgubila ovlast nad crkvom te je Dvigrad pripao akvilejskom patrijarhu. Srednjovjekovni kaštel bio je opasan dvostrukim zidinama koji su povezivali troja vrata i tri obrambene kule. Na vrhu samog naselja nalazi se crkva sv. Sofije koja je prema istraživanjima bila oslikana freskama. Bila je građena u nekoliko faza: prva je iz 5. stoljeća, a današnji izgled potječe iz 13. stoljeća. Iako su započeta sustavna istraživanja Dvigrada i njegove neposredne okoline, ona nisu završena.⁷⁵ Danas se u kaštelu Dvigrad povremeno održavaju kazališna uprizorenja o kapetanu Henryju Morganu koji je bio gusar i koji je prema legendi svoje blago zakopao baš u Dvigradu. Morganovo blago jedan je od projekata brenda Istra Inspirit koji želi oživjeti prošlost Istre i predstaviti je posjetiteljima kroz sva njihova osjetila. Zbog svog položaja i brojnih arheoloških lokaliteta i sakralnih objekata koji su vezani za naselje, moglo bi se razmišljati i o cijelom arheološkom rezervatu. Potrebno je osmisliti pješačke i biciklističke rute koje bi povezivale naselje s okolnim lokalitetima i sakralnim objektima.

4.3.3. Monkodonja

Brončanodobno naselje Monkodonja nalazi se na uzvisini iznad ravnice koja seže do mora, pet kilometara od grada Rovinja. Prva istraživanja Monkodonje obavljena su 50-ih godina prošlog stoljeća, a 1997. godine arheološka iskapanja nastavlja tim arheologa Arheološkog muzeja Istre. Do danas su istraživanjima otkrivene tehnike, načini gradnje i socijalna slika stanovnika. Arheolozi su pronašli tri razine naselja, što se vidjelo iz razlike između veličine i načina gradnje kuće. Monkodonja je bila naseljena od 18. do 12. st. pr. Kr.⁷⁶ Paralelno s iskopavanjima započela je djelomična rekonstrukcija građevinskih elemenata i njihova prezentacija. Kod konstrukcije glavnih vrata otkrivene su dvije grobnice koje su

⁷⁵Istarska županija, 2006, *Istarski arheološki parkovi: Put bogova*, Pula, str. 28-29.

⁷⁶Ibid., str. 39.

pripadale eliti. Osim ostataka građevina najbrojniji nalazi su keramičke posude, a zatim koštane alatke. Posebno su značajni nalazi brončanih predmeta nađenih u akropoli, što ukazuje na status stanovnika u pojedinim dijelovima naselja. Djelomična rekonstrukcija na Monkodonji bila je gradnja u suhozidu. Za izgradnju naselja tadašnje stanovništvo koristilo se kamenom i drvetom.⁷⁷

Posjetiteljima je put do gradine Monkodonje označen putokazima, postavljene su informativne ploče na četiri jezika, punktovi s prikazima istraživanja, rekonstrukcije i povijesne činjenice. Oko samog lokaliteta nalaze se biciklističke staze okolice grada Rovinja. U budućnosti bi se trebalo rekonstruirati još objekata da bi se dobili prostori za radionice i školu u prirodi. Da bi se poboljšala atraktivnost lokaliteta i turistička ponuda, potrebno je osmisliti poučne staze o suhozidu, kašunima i začinskom bilju Mediterana.

4.3.4. Nezakcij

Nezakcij ili Vizače arheološki je lokalitet koji se nalazi na brežuljku Glavica kod Vulture. Smatra se prijestolnicom Histra, naroda indoeuropskog podrijetla koji se formirao za vrijeme željeznog doba. Naselje datira iz brončanog i željeznog doba. Pronađena je i prapovijesna nekropola sa 114 grobova.⁷⁸ Bitku protiv Rimljana izgubio je kralj Epulon iz plemena Histra 177. g. pr. Kr. na Nezakciju. Rimski Nezakcij smješten je na vrhu akropole i nekropole prapovijesne gradine. Kapitolij s tri hrama na forumu izgrađen je na najvišoj zaravni. Na sjeveru se ulazilo u dio naselja s radionicama i trgovinama, te se ondje nalazio termalni kompleks. Forum je bio ukrašen kamenim bazenima na kojima su bile statue careva i carica. Štovanje bogova u Nezakciju u rimsko doba bilo je podijeljeno na predrimsko-histarska božanstva, italske božice, orijentalne kulture i kult božice Izide. Kršćanstvo se pojavilo u 4. stoljeću, a već u 5. stoljeću vjernici su izgradili dvije monumentalne bazilike. Napuštanje Nezakcija u 7. stoljeću povezano je s napadom Avaro-Slavena.⁷⁹

⁷⁷ Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d. o. o., Zagreb, str. 110

⁷⁸ Istarska županija, 2006, *Istarski arheološki parkovi: Put bogova*, Pula, str. 42.

⁷⁹ Balen, J., i dr., 2011., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d. o. o., Zagreb, str. 186-189.

4.3.5. Vižula

Arheološki lokalitet Vižula nalazi se pokraj grada Medulina te je potvrđeno da je bio naseljen od neolitika do ranog srednjeg vijeka. Tijekom istraživanja neolitičkog naselja pronađeni su ostaci keramike i posuđa koji datiraju iz toga doba. Već niz godina sustavno se istražuje rezidencijalna vila iz 1. do 2. stoljeća, za koju je utvrđeno da je građena u tri faze, sve do 6. stoljeća. Vila je bila uz obalu, danas je njen donji dio pod morem zajedno s pristaništem za brodove. Prema ostacima arhitekture poznato je da je vila trijemom bila otvorena prema moru, djelomično je sačuvan pod s mozaikom koji prikazuje geometrijske oblike. Iz ostataka je vidljivo da je vila imala podno grijanje. Uz nalazište Vižula istražena je i obližnja nekropola u kojoj je iskopano stotinu grobova različitih vrsta ukopa zajedno sa žarama, nakitom i staklenim bočicama s inicijalima.⁸⁰

Projekt Arheološki park Vižula započeo je 2017. godine i trajao je sve do 2019. godine. Projektom se ulagalo u uređenje arheološkog nalazišta za posjetitelje, razvoj turističkih sadržaja, infrastrukture i upravljanja kulturnom baštinom. Ciljevi su projekta obnova i valorizacija arheološkog parka, da bi se doprinijelo održivom društvenom-gospodarskom razvoju Općine Medulin kao destinacije kulturnog i povijesnog turizma. Ulaganje se odvijalo na područjima zaštite, revitalizacije, interpretacije kopnenih i podvodnih arheoloških nalazišta kroz kreiranje 3D virtualizacije, uređenje šetnica, razvoja turističkih i kulturnih sadržaja za posjetitelje, edukacija o održivom turizmu, upravljanju kulturnom baštinom i prezentaciji kulturne baštine, brendiranja, marketinga i promocijom Arheološkog parka Vižule i Općine Medulin. Snimljen je znanstveno-edukativni film o arheološkim iskapanjima i radovima na parku. Video-materijal može se iskoristiti u svrhu održavanja arheološke škole za djecu, mještane i posjetitelje. Filmom će se prikazati kako je nastao Arheološki park Vižula i gdje se nalaze kopneni i morski lokaliteti. Edukativni sadržaji parka uključuju infopunktove, ploče, makete i objekt arheološke škole. Pomoću 3D vizualizacije interpretira se arheološka baština koja se na animacijski i inovativan način približava svim posjetiteljima. Antički vrt na području arheološkog parka sadrži samo one biljke koje su Rimljani kultivirali, kako bi dočarao antičku povijest i život na Vižuli. Stablo maslina, vinova loza, šimšir, mirta, lovor, timijan, neven, origano, ružmarin, smilje, ruža, stablo badema i nara uzgajali su se na području antičke Vižule. Organiziraju se vođene ture i radionice kako bi se stekla znanja i vještine te poštovanje prema kulturnoj baštini. Dodatni su sadržaji u parku dječja igrališta, ugostiteljski objekti i adrenalinski park. Postavljanjem solarne rasvjete, omogućeno je posjetiteljima uživati u sadržajima parka

⁸⁰ Istarska županija, 2006, *Istarski arheološki parkovi: Put bogova*, Pula, str. 50.

tijekom večernjih sati. Projekt sufinancirao Europski fond za regionalni razvoj iz Operativnog programa „Konkurentnost i kohezija“ 2014.- 2020. godine.⁸¹

4.4. Projekt ArchaeoCulTour

ArchaeoCulTour je projekt kojim se želi valorizirati arheološka baština kroz spoj arheologije i turizma. Ideja je prikupljanje, analiza i sistematizacija podataka o arheološkim nalazištima, kako bi se poboljšao razvoj kulturnog turizma na području Općine Vrsar. Na temelju već poznatih podataka, terenskih istraživanja, analize kartografije i dr., identificira se i analizira arheološka baština te određuje prezentacijski i istraživački potencijal nalazišta. Metode istraživanja koje se koriste jesu identifikacija, istraživanje i valorizacija arheološkog nalazišta poput pregleda terena, sondiranja i analize arheološkog materijala, suvremene arheološke tehnike kao što su zračna fotografija i geoarheologija. Da bi se analizirali stavovi javnosti o važnosti razvoja kulturnog turizma i valorizacije arheološke baštine, provode se radionice i anketiranja turista, lokalnog stanovništva i stručnjaka. Prema istraživanjima općine Vrsar poznato je da je područje bilo naseljeno još u prapovijesti, točnije, od starijeg kamenog doba do danas, kada je jedno od glavnih središta turizma u Istri. Pronađena arheološka nalazišta isključivo su između područja Funtane i Limskog zaljeva. Najpoznatiji lokalitet nalazi se u vrsarskoj luci, prema novijim istraživanjima radi se o kasnoantičkoj stambenoj arhitekturi, a ne ranokršćanskoj, kako je prvotno interpretirao Mario Mirabella Roberti 1930-ih godina. Tome svjedoče i pronađeni mozaici te ostaci rimske građevine s mozaicima. Pronađen je antički materijal i ostaci zidnih grobova, ostaci arhitekture koji potječu od istog antičkog kompleksa 2015. godine. Istraženi su također obronci Limskog zaljeva; pronađeno je niz pećina, a pronađene su i potopljene pećine. Povećanjem broja stanovništva tijekom povijesti, počinju se naseljavati gradine, pogotovo u kasnijim prapovijesnim razdobljima. Tako danas samo u Istri postoji dvjestotinjak potvrđenih gradina te dvjestotinjak potencijalnih. Danas postoji niz gradina na području Općine Vrsar: Montegon, Mukuba, otok sv. Juraj, Gradina, Monte Ricco i sam Vrsar, no niti jedna od gradina nije istražena te postoji potencijal za buduća sustavna istraživanja područja. Posebno je važna prapovijesna gradina iz brončanog doba, naseljena i u rimsko doba pod nazivom Monte Ricco. Provedena su i podvodna istraživanja i pronađeni su ostaci brodoloma. Dva su primjera podvodnih arheoloških lokaliteta, ostaci brodoloma u vrsarskoj luci i ostaci opeke i keramike kod otočića Cavata. Nadalje, ovim projektom istraženo

⁸¹ Floričić B., Floričić, T., 2019., *Kulturna baština u turističkoj destinaciji: Vrednovanje i održivi menadžment*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Općina Medulin, Pula, Str. 64-68.

je područje pomoću metode zračne fotografije i došlo se do zaključka da je tijekom rimskog doba zemljište današnje općine bilo podijeljeno u centurijacije. Ruševine samostanskog kompleksa sv. Mihovil jest ranosrednjovjekovni lokalitet, izgrađen je na mjestu starijeg kompleksa. Zidovi su oslikani sa slikama, freske koje su sačuvane pripadaju najstarijim zidnim freskama u Istri. 2015. godine provedena su arheološka sondiranja u kompleksu samostana sv. Mihovila. Pronađena su popločenja u unutrašnjosti crkve, a istražene su pronađene grobne cjeline koje datiraju iz 17. ili 18. stoljeća. Osim na području općine Vrsar istraživanja će se provesti i na području Rovinja.⁸²

Da bi se iskoristio potencijal istarskih arheoloških nalazišta potrebno ih je sustavno istražiti, te prezentirati i interpretirati za javnost. Posebna ruta mogla bi uključiti područja gradova Rovinja i Vrsara, no zbog velikog broja arheoloških nalazišta potrebno ju je proširiti i kategorizirati. Kategorizacija određuje samo temu rute. Ova ruta može biti i arheološka cjelina svih ruta na području Istre. Teme ruta mogu biti i pojedina povijesna razdoblja, primjerice prapovijesno doba, antika, srednjovjekovno razdoblje i slično. Arheološka nalazišta koja bi mogla dodati u ovom projektu, a tiču se prapovijesnog doba gradine su u Barbanu, Motovunu, Boljunu, Buzetu, Oprtalju, Bujama, Puli i sl. Nalazišta antičkog doba koja imaju potencijal za daljnju interpretaciju su Kringa, Funtana, nalazišta Katoro, Sepomaja kod Umaga, a svakako bi trebalo uvrstiti i poznatija arheološka nalazišta, navedena u prijašnjim potpoglavljima. Bilo bi zanimljivo i korisno proširiti projekt na šire područje Istre i eventualno se povezati s drugim sveučilištima u Hrvatskoj koja imaju slične projekte valorizacije arheološke baštine, radi kreiranja nacionalne rute za područje cijele Hrvatske. Time bi se dala prilika povezivanju kontinentalne Hrvatske s ostatkom zemlje, te bi se povećala važnost i svijest o očuvanju i arheološke baštine i kulturne i prirodne baštine općenito.

4.5. Prijedlog dionice arheološke rute Istre

Prijedlog dionice arheološke rute Istre temelji se na dosad navedenim arheološkim nalazištima. Ruta povezuje baštinu gradova, postojeće arheološke parkove i potencijalne arheološke parkove. Ruta počinje s gradom Pulom, kao turističkm i kulturnim centrom Istre. Grad je poznat po dobro očuvanoj arheološkoj baštini; nastavak rute kreće prema Brijunima gdje se nalaze arheološki ostaci vila svih povijesnih razdoblja. Ondje se posjećuje muzej, safari

⁸²ArchaeoCulTour - Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour> (20. 9. 2020.).

i svi popratni sadržaji koji se nude. Na području Bala nalaze se ostaci vile i srednjovjekovne crkve, San Polo-Colone-Paravia. Osim arheoloških ostataka, popratni su sadržaji ovog područja posjet kaštelu Soardo-Bembo, lapidariju, starogradskoj jezgri koja je izgrađena u utvrdi, gradskia palača, utvrda, park aromatičnog bilja te za najmlađe paleontološki postav Muzeja dinosaura. Na području grada Rovinja ima nekoliko arheoloških nalazišta, među najpoznatijima je gradina Monkodonja. Nadalje, tu su ostaci kamenoloma na rtu sv. Damijana i ostatci rustikalne antičke vile. Popratni sadržaji koji se na tom području mogu posjetiti jesu kulturno-povijesni spomenici grada Rovinja, muzeji i galerije. Nadalje, prema području Kanfanara nalazi se kaštel Dvigrad, na putu prema Vrsaru. Općina Vrsar ima nekoliko arheoloških nalazišta koja su navedena u prethodnom potpoglavlju. Na području grada Poreča nalaze se tri značajna arheološka nalazišta: Neptunov hram, gradina Picugi i antičke vile kod Červar Porta. Može se također posjetiti bogata kulturna baština grada Poreča i Eufrazijeva bazilika koja je na UNESCO-ovoj listi svjetske baštine. Nalazišta Sepomaja i Katoro nalaze se kod grada Umaga, gdje se može uživati u programu oživljene povijesti kroz uprizorenja života u razdoblju antike. Posjet gradu Buzetu i arheološkim ostacima kaštela Pietrapelosa, raznim manifestacijama, palačama i starogradskoj jezgri. Ruta se seli u središnju Istru, na područje Pazinštine gdje se nalazi kaštel Possert, Pazinski kaštel i Boljunski kaštel, no osim toga na ovom području nalaze se brojni kulturni spomenici koje vrijedi posjetiti i brojne aktivnosti poput *ziplinea* iznad Pazinske jame, posjet Etnografskom muzeju Istre, muzeju grada Pazina, brojnim crkvama i samostanima. Zadnja su dva nalazišta na ruti Nezakcij i Vižula. Ruta se završava ponovo u Puli.

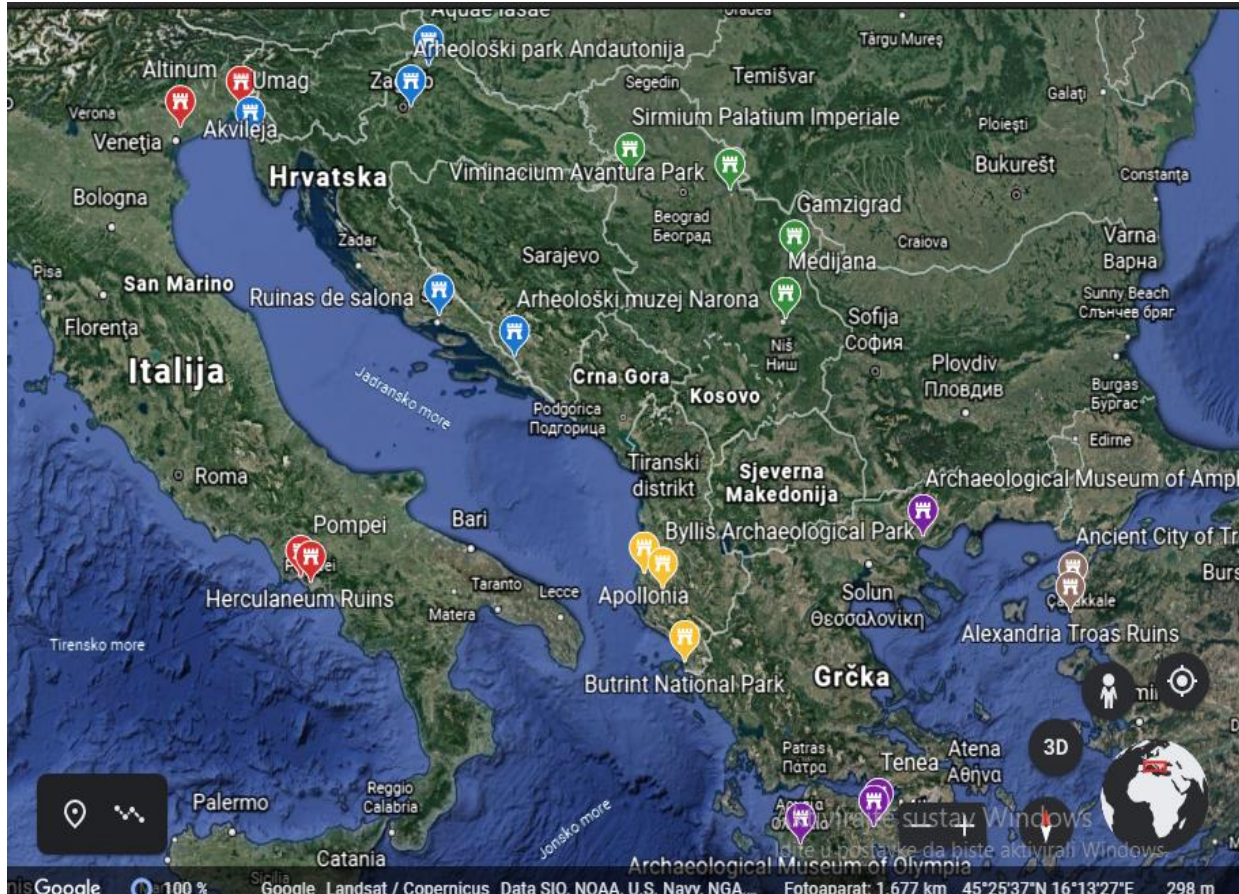
5. PRIJEDLOG NOVE EUROPSKE RUTE ARHEOLOŠKE BAŠTINE

U ovom poglavlju primijenit će se već navedeni teorijski okvir kreiranja europske rute arheološke baštine. Predložena ruta obuhvaća umrežene arheološke lokalitete i arheološke parkove pod nazivom *Ruta izgubljenih gradova*. Namijenjena je zaljubljenicima u arheologiju, povijest, sport i rekreaciju te boravka u prirodi.

Ruta izgubljenih gradova mreža je arheoloških lokaliteta i parkova koji su u vrijeme antike bili gradovi koji su uništili ljudi ili prirodne katastrofe; a danas su od njih ostali samo ostatci građevina. Tema su rute antički arheološki lokaliteti. Razdoblje antike trajalo je od 8. stoljeća prije Krista u Grčkoj do 5. stoljeća kada propada Zapadno Rimsko Carstvo. Ruta prolazi kroz šest država: Italiju, Hrvatsku, Srbiju, Albaniju, Grčku i Tursku, a obuhvaća 21 arheološki lokalitet/nalazište. Odabrani su partneri za ovu rutu: turističke agencije, turističke zajednice, muzeji, galerije, ugostiteljski i smještajni objekti, razvojne agencije i lokalne udruge. Suradnja je s turističkim agencijama i turističkim zajednicama nužna iz razloga što poznaju skupine turista koji dolaze u destinaciju, poznaju pristup tržištu, te mogu kreirati kulturne turističke sadržaje prema željama i potrebama tih turista, a svakako se i okrenuti nekim novim ciljanim skupinama. Partnerstva s muzejima i galerijama od iznimne su važnosti zbog posjedovanja znanja i informacija o destinaciji. Ugostiteljski se i smještajni objekti podrazumijevaju, pogotovo kada se radi o većim kulturnim rutama koje se protežu kroz nekoliko zemalja. Uključivanje lokalne zajednice od iznimne je važnosti, jer će ona dati turistima uvid u nematerijalnu kulturnu baštinu, tradiciju, običaje, pjesmu, ples, legende, mitove, kuhinju i dr. Svi lokaliteti koji su izabrani za navedenu rutu, izabrani su isključivo zbog svoje povijesti i atraktivnosti. Signalizacija prilikom kreiranja rute je ključna. Turistima će olakšati snalaženje u prostoru i mogućnost samostalnog izbora putovanja. Također, bitno je da su na rutama postavljeni infopunktovi koji označavaju oblik signalizacije, gdje će turisti moći kupiti kartu destinacije/nalazišta, kako bi se informirali gdje započinje putovanje, gdje se kupuju karte, gdje se mogu iznajmiti bicikli, auti ili neko drugo prijevozno sredstvo ili slično. Tijekom kreiranja kulturne rute potrebno je ukomponirati kulturnu baštinu s popratnim sadržajima. Predstaviti će se sadržaj rute prema državama koje uključuje.

Slika 3. predstavlja položaj lokaliteta na karti svakoj državi je dodijeljena jedna boja. Stoga su lokaliteti sa crvenom oznakom na području Italije, plave predstavljaju Hrvatsku, zelene Srbiju,

žutom bojom označeni su lokaliteti u Albaniji, na teritoriju Grčke nalazi se ljubičaste oznake, dok je siva određena za područje države Turske.

Slika 3. Prikaz Rute izgubljenih gradova

Izvor: autor diplomskog rada, izrada preko Google Eartha

5.1. Italija

Arheološki lokaliteti koji su izabrani u Italiji su Pompeji, Herculaneum, Altinum i Akvileja. Pompeji su bili antički grad u pokrajini Kampaniji u Italiji. Danas se opisuje kako su Pompeji u Napuljskom zaljevu nadomak vulkana Vezuv. Bio je trgovački grad s riječnom lukom, a o njegovoj se povijesti jako malo zna. Smatra se da je postojao već u 7. stoljeću prije Krista, naseljavali su ga Oski, italsko pleme. O naseljenosti italskim plemenima svjedoče nam natpisi koji su pronađeni sustavnim iskapanjima. Natpisi koji su pronađeni datiraju iz vremena od 3. do 1. stoljeća prije Krista. Grad se razvija pod utjecajem Grka i Etruščana. Život u Pompejima odvijao se prilično mirno. U 1. stoljeću, točnije 62. godine Pompeje je pogodio

potres, no odmah je obnovljen. Nekoliko godina nakon toga, 79. godine Pompeji zajedno sa gradom Herkulaneumom zatrpani su ispod lave koju je prouzročila erupcija vulkana Vezuv. Ostaci Pompeja pronađeni su u 16. stoljeću, iskapanja su započela 1748. godine. Prema ostacima može se naslutiti da je bio bogat grad, pronađene su brojne raskošne vile, kuće ukrašene freskama i mozaicima. Ulice su u gradu simetrične i popločene su kamenim blokovima. Kao i većina rimskih antičkih gradova, Pompeji su imali amfiteatre, rimska kazališta, terme i hramove posvećene bogovima Veneri, Apolonu i Jupiteru. Nadalje, pronađene su trgovine i radionice, što nam govori o zanimanjima kojima su se bavili stanovnici grada. Forum ili središnji glavni trg bio je okružen političkim, vjerskim i poslovnim ustanovama. Iskapanje kuća u gradu pomoglo je znanstvenicima da dobiju predodžbu o tome kako su izgledale kuće u predrimsko i rimsko doba. Sam lokalitet prilično je atraktivan i ima brojne znamenitosti; posebno je zanimljiv lupanarij, odnosno javna kuća. Predmeti koji su bili ispod grada dobro su sačuvani stoljećima zbog nedostatka zraka i vlage. Ovi predmeti pružaju detaljan uvid u život grada tijekom razdoblja nastanka i neposredno prije erupcije. Tijekom iskopa, žbuka je upotrijebljena za popunjavanje praznina u pepeljastim slojevima koji su nekad držali ljudska tijela, što je omogućilo da se vidi točan položaj u kojem je osoba umrla. Od 1997. godine Pompeji se nalaze na UNESCO-ovom popisu svjetske kulturne baštine.⁸³

Popratni su sadržaji samog parka razne izložbe freski, koje su pronađene u gradu, razna događanja, konferencije i sl. Atraktivnost arheološkog nalazišta može se povećati uvođenjem eksperimentalne arheologije za posjetitelje, kreativnim radionicama za djecu, predstavama koje će uprizoriti kakav je bio život u Pompejima, te kako je grad zakopan ispod lave, prikazom gastronomije toga vremena, keramike, izradom suvenira, edukativnom interpretacijom lokaliteta. Do lokacije se može biciklima i pješice, potrebno je osmisliti poučne staze oko lokaliteta.

⁸³ Pompeji, <https://www.starapovijest.eu/pompeji-grad-zaustavljen-u-vremenu-2/> (29. 8. 2020.).

Slika 4. Pompeji

Izvor: <https://www.elitetravel.hr/napulj-pompeji-capri-sorrento/> (30. 8. 2020.)

Osim arheološkog nalazišta Pompeji, u njegovoj blizini, nalazi se i arheološko nalazište Herkulaneum. Herkulaneum je antički grad u Napuljskom zaljevu, koji je stradao istodobno s Pompejima. Prema legendi osnovao ga je Herkul 89. god. pr. Kr.; postao je rimski municipij. Među otkrivenim građevinama ističu se kazalište, terme, hram i sl., dok su uz more otkrivene privatne kuće Casa di Aristide, Casa del Albergo, Casa dello Scheletro, tipične italske s atrijem, pročeljima bogato ukrašenima mramorom i štukaturama, unutarnjim zidovima s freskama te podovima s mozaicima. Herkulaneum je također na UNESCO-ovom popisu svjetske kulturne baštine.⁸⁴ Popratni su sadržaji: šetnja obroncima Vezuva, posjet gradu Rimu, predstave s tematikom antike, posjet termama i vilama, kreativne radionice izrade keramičkih posuda i amfora.

⁸⁴ Herkulanej, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25140> (15. 5. 2018.).

Slika 5. Grad Herkulaneum

Izvor: <https://proleksis.lzmk.hr/26125/> (30. 8. 2020.).

Altinum je bio antički grad na obali Venecijanskog zaljeva. Prema nalazima bio je bogat grad zbog povoljnog strateškog položaja, aristokrati su ondje gradili svoje vile. Važnost grada porasla je izgradnjom ceste koja je povezivala Rim i Akvileju. Ondje je živjelo pleme, o čemu svjedoče grobni spomenici, oko 5. stoljeća postaje sjedištem biskupije. Huni napadaju 452. godine, a Atila razara grad i pali zgrade, nakon čega prestaje sav život u Altinumu. Stanovnici su pobjegli i naselili se na otoke u laguni. Područje je naseljeno tek u 15. stoljeću kada je podignut grad Altino. Arheološka istraživanja počela su u 20. stoljeću. Pronađeno je mnoštvo kamenih ostataka građevina, iako je kamen s Altinuma korišten za gradnju obližnjih naselja i gradova poput Venecije. Pronađeni su ostaci građevina privatnih kuća, hrama, dio obrambenih bedema, gradska vrata, dio luke, rimskog kazališta, mreža gradskih ulica i dijelova ceste. Danas na mjestu gdje se nalaze ostaci osnovan je Arheološki muzej Altino koji priprema brojne audiovizualne izložbe i edukativne radionice. Muzejski postav podijeljen je na pretpovijesno i rimsko

doba; izloženi su predrimski artefakti, rekonstrukcije grobnica iz razdoblja rimskog naselja, keramika i staklo.⁸⁵

Slika 6. Ostaci hrama ispred Arheološkog muzeja u Altinu

Izvor: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Altinum> (1. 9. 2020.)

Antička luka na Jadranskom moru, polazišna točka glavnih trgovačkih, vojnih i kulturnih puteva bio je rimski grad Akvileja. Osnovan je 181. god. pr. Kr., a UNESCO ga je 1998. godine uvrstio na Popis svjetske baštine. Akvilejska bazilika potječe iz 4. stoljeća, kada je već imala današnje dimenzije. Bazilika je obnovljena nakon potresa 1348. godine. Podni mozaici bazilike otkriveni su krajem 19. stoljeća, a izgrađeni su 313. godine. U sklopu bazilike nalazi se i kripta, izgrađena je početkom 9. stoljeća, a njeni zidovi i stupovi prekriveni su freskama koje su nastale u 12. stoljeću. Arheološkim istraživanjima i iskapanjima pronađena je kripta koja se nalazila pored zvonika, a pripada bazilikalnom sklopu koji ja nastao poslije 313. godine. Pronađeni su još ostaci krstionice iz 4. stoljeća. Kapitolijski trg bio je središte akvilejskog života, zauzimao je prostor biskupske palače i trijema. Izgradnja političkog, upravnog i društvenog života Akvileje datira iz 2. st. prije Krista. Oblik foruma s arkadama nazire se i danas. Arheološko područje Cossar obuhvaća ostatke stambenih građevina koje su otkrivene 50-ih godina prošlog stoljeća. Ostaci podova i zidova kuća datiraju iz razdoblja od 1. do 4. stoljeća. Akvilejska luka jedna je od najočuvanijih rimskih luka, sustavno je istražena 30-ih godina prošlog stoljeća.

⁸⁵ Rosada, G., 2011., *Abitare ad Altinum. Topografia territoriale e urbana di una terra anfibia*, Università degli Studi di Padova, *Histria Antiqua*, 20/2011, str. 1-24.

Danas se može obići samo dio nekropole koja se sastoji od pet grobljanskih cjelina koje su pripadale obiteljima Statius, Kulus, Trebius i Cestius. Od dodatnih sadržaja na lokalitetu atraktivni su groblje junaka, nacionalni arheološki muzej i muzej ranog kršćanstva. Groblje junaka nalazi se iza bazilike i omeđeno je gradskim zidinama, predstavlja groblje vojnika poginulih u Prvom svjetskom ratu. Na groblju se nalaze posmrtni ostaci stotine talijanskih vojnika poginulih na Kraškom frontu. Godine 1882. u vili Cassis–Faraone otvoren je Nacionalni arheološki muzej, dok je Muzej ranog kršćanstva otvoren 1961. godine u sakralnoj građevini iz 4. stoljeća.⁸⁶

Slika 7. Ostaci grada Akvileje

Izvor: <https://www.expoaus.org/hr/akvileja-uso8> (1. 9. 2020.)

5.2. Hrvatska

Arheološki su lokaliteti koji su dio Rute izgubljenih gradova Salona, Naron, Sepomaja, Aque Iasea i Andautonija. Svi navedeni arheološki lokaliteti analizirani su u prethodnom poglavlju, gdje je opisana povijest lokaliteta, što sadržava lokalitet te koje popratne sadržaje nudi posjetiteljima. Kao još jedan od popratnih sadržaja lokaliteta koji se nalaze na obali Jadranskog mora pruža se prilika razgledavanja podvodne arheološke baštine. Posjetiteljima se nudi mogućnost ronjenja Jadranskim morem. Od lokaliteta Andautonija do prvog lokaliteta

⁸⁶ Akvileja, <https://www.expoaus.org/hr/akvileja-uso8> (1.9.2020.)

države Srbije prolazi se kroz gradove Osijek i Vinkovce, gradove bogate antičkom arheološkom baštinom. Bit će prikazane samo slike lokaliteta. Za lokalitet Sepomaja nema slika ostataka grada.

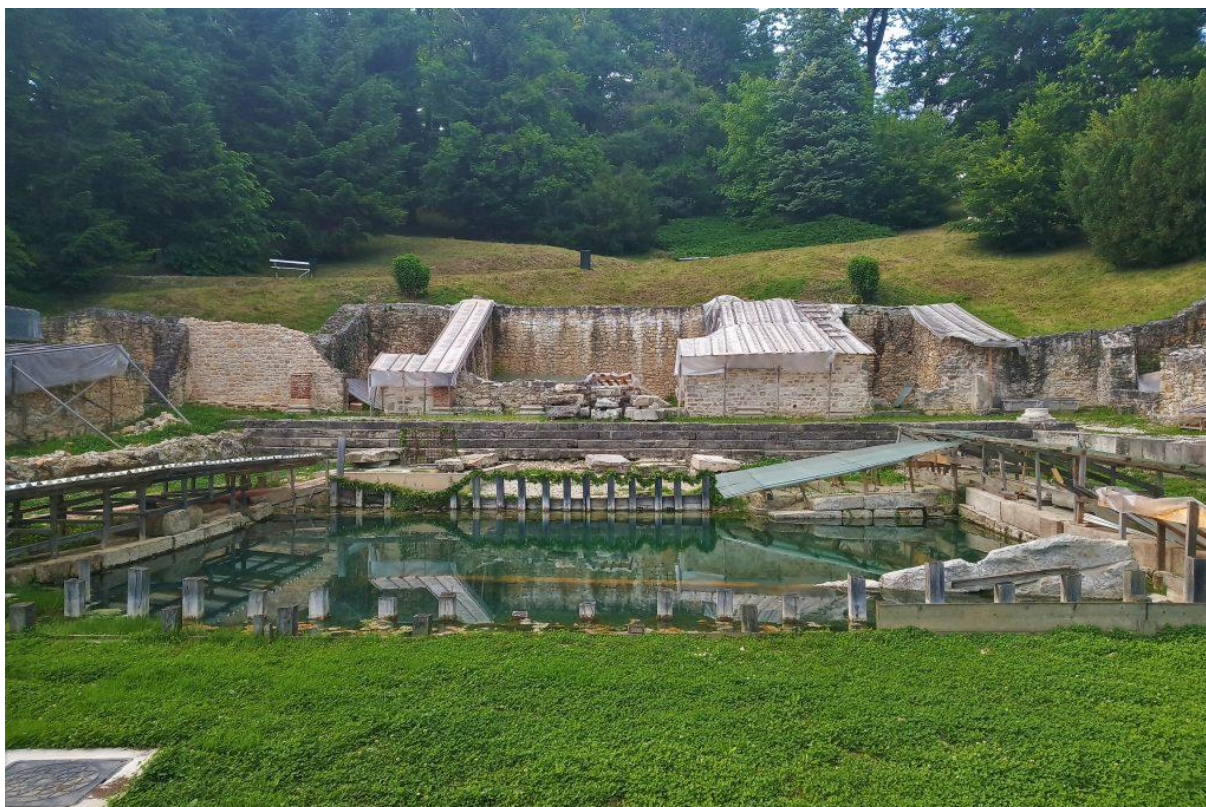
Slika 8. Salona

Izvor: <https://getbybus.com/hr/blog/posjet-saloni/> (2. 9. 2020.)

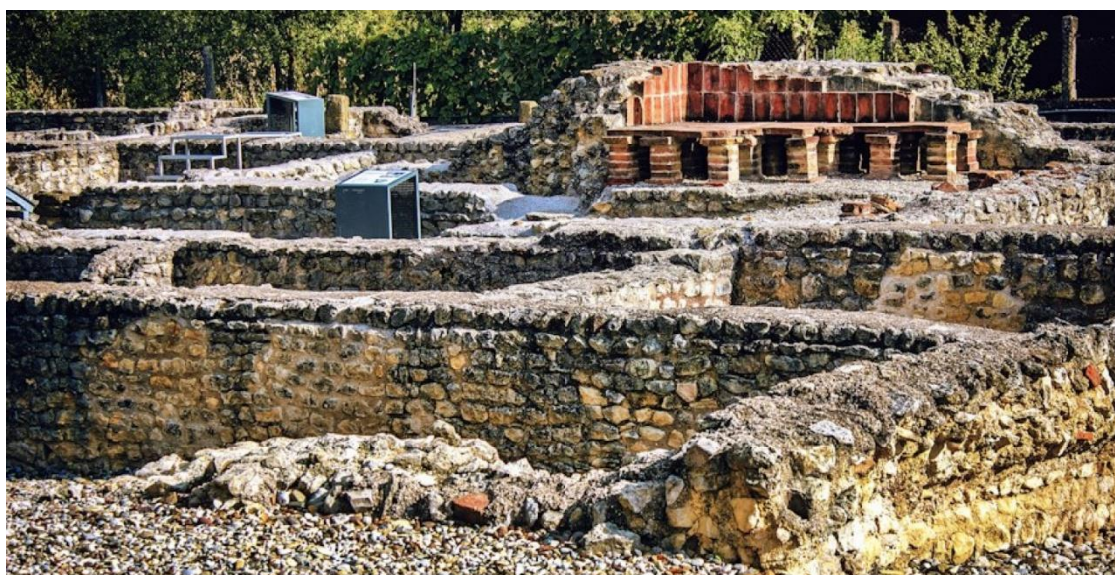
Slika 9. Pronađeni ostatci kipova u antičkom gradu Naroni

Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43006> (2. 9. 2020.)

Slika 10. Aqua Iasae

Izvor: <https://visitcroatianorth.com.hr/hr/cultureheritage/roman-excavations-aqua-iasae/> (2. 9. 2020.)

Slika 11. Arheološki park Andautonija

Izvor: <http://www.tzvg.hr/sadrzaj/pregled/arheoloski-park-andautonija/238?c=27> (2. 9. 2020.)

5.3. Srbija

Izabrani lokaliteti za rutu u Srbiji su Sirmium, Viminicium, Romuliana i Medijana. Rimski grad Sirmijum nalazio se na području današnje Sremske Mitrovice. Povijest grada prati se od razdoblja pohoda cara Augusta na Ilirik do kraja 582., kada je grad pao pod vlast Avara. Rimljani su zauzeli grad u vrijeme Tiberijevih ratova u Panoniji, a u vrijeme flavijejske dinastije grad postaje kolonija. Povijesni izvori spominju Sirmium kao samo boravište rimskih careva sve do kraja 4. stoljeća kada je doživio procvat i postao prijestolnica rimskih careva Dioklecijana, Konstantina Velikog, Julijana i dr. Tijekom arheoloških istraživanja pronađena je Carska palača s rimskim cirkusom, terme, žitnice, trgovačke i zanatske četvrti. Otkrivene su i gradske luksuzne vile te stambene zgrade za niže staleže. Kao i svaki drugi antički rimski grad, Sirmium je bio zaštićen bedemima i zidinama. Zanati kojim su se bavili stanovnici bilo je kovanje novca, izrada raznih predmeta od plemenitih metala, keramike i stakla.⁸⁷

Sustavna istraživanja lokaliteta započela su 1957. godine, kada je otkrivena Carska palača i pronađen građevinski kompleks koji datira iz 3. ili 4. stoljeća. Palače careva u rimsko doba imale su službeni prostor gdje su oni obavljali svoje dužnosti, a zatim i privatne prostorije za stanovanje careva i carske obitelji. Cirkusi koji su podignuti oko palače predstavljaju prostore za ceremonijalno pokazivanje careva narodu. U cirkusima su se odvijale trke kolima, tada jedan od najpopularnijih. Danas se na lokalitetu može posjetiti samo dio građevinskog kompleksa palače koji predstavlja rezidencijalni dio. Freske, mozaični podovi i arhitektonske dekoracije svjedoče o raskošnosti života rimskih careva.⁸⁸ Manifestacije, festivali, Muzej Srema, razne galerije i ateljei, kazališta, eko turizam i salaši, mnogobrojne crkve od razdoblja antike do 20. stoljeća te obilazak grada popratni su sadržaji rute.

⁸⁷ Sirmium, <http://www.carskapalata.rs/sirmium.html> (4. 9. 2020.)

⁸⁸ Careva palača, <http://www.carskapalata.rs/imperialpalace.html> (4. 9. 2020.)

Slika 12. Sirmium

Izvor: <http://www.carskapalata.rs/photos/image2.jpg> (4. 9. 2020.)

Arheološki park Vimincijum otvoren je 2006. godine. Prostor gdje je nekada bio rimski grad i legijski logor nalazi se na obradivim površinama, što je rezultiralo gubitkom materijalne baštine. Kada su u 20. stoljeću obavljena arheološka istraživanja na lokalitetu grada i logora, pronađeno je više od 13 500 grobova. Sam vojni logor nastao je dolaskom Rimljana na prostore Dunava. Ne može se sa sigurnošću reći kada je osnovan grad. Vimincijum se nalazio na putevima koji su povezivali balkanski dio s dijelovima Rimskog Carstva. Svi putevi imali su vojnu i stratešku funkciju, tako da je s vremenom Vimincijum postao trgovačko središte. Vimincijum se spominje u antičkim spisima od 2. do 9. stoljeća. Rimski grad stradao je prilikom napada Huna 441. kao i neke od lokacija ove rute koje su već opisane. Nakon napada Huna koji su zauzeli grad i na kraju ga porušili do temelja, grad je dao ponovno izgraditi car Justinijan, iako su ga opet napali Avari 584. godine. Uspon grada prekinut je epidemijom kuge koja je bila u vrijeme vladavine Marka Aurelija. Provedenim istraživanjima između 2002. i 2003. godine utvrđeno je da se grad nikada više nije obnavljao na mjestu gdje je podignut. Pronađeni su i arheološki predmeti koji svjedoče o razvoju zanata i umjetnosti u Rimskom Carstvu i gradu. Danas se vide samo obrisi i ostaci grada i vojnog logora, ulica, trgova, kupališta, kazališta, bedema i kula.⁸⁹

⁸⁹Vimincium, <http://viminacium.org.rs/viminacium/lokalitet/> (5. 9. 2020.).

Arheološki park ima mnoštvo popratnih sadržaja, od degustiranja hrane pripremljene prema rimskim receptima, *adventure* parkova, ljetnih škola na otvorenom, znanstvenih skupova, parkova mamuta, obilaska amfiteatra, mauzoleja, grobnica i termi, sve do koncerata i tematski obrađenih festivala. Arheološki park osmislio je i projekte za djecu pod nazivom Mladi Europljani, a još vode i dječje radionice, kampove i edukativne društvene igre.

Slika 13. Viminacium

Izvor: <https://www.militaryshop.rs/viminacijum-idealna-destinacija-za-vikend-putovanja/> (5. 9. 2020.)

Romuliana, grad nazvan po majci cara Galerija, prema arheološkim istraživanjima bio je urbano naselje s luksuznim javnim i privatnim zgradama. Grad predstavlja obrambeni sustav dvorskog kompleksa u blizini današnjeg sela Gamzigrad. Podovi palače bili su prekriveni visokokvalitetnim mozaicima, zidovi oslikani freskama, a skulpture su rađene od teško obradivog kamena. Grad je izgrađen krajem 4. stoljeća, a lokalitet se počeo istraživati 1953. godine. Do sada je pronađeno više od 3000 predmeta. Cijeli dvorski kompleks bio je opasan bedemom s 20 obrambenih kula, a unutrašnjost grada činile su palače, mali i veliki hramovi, terme s fortifikacijama, kulama i obrambenim zidinama. Lokalitet je prepoznala međunarodna organizacija UNESCO te je 2007. uvršten na Popis svjetske baštine. Svakako je potrebno posjetiti Nacionalni muzej Zaječar, popratiti manifestaciju Zaječarska gitarijada, posjetiti

Nacionalni park Đerdap pješice ili biciklima te odvažiti se popiti vino na vinskim rutama Srbije.⁹⁰

Slika 14. Ostaci grada Romuliana

Izvor: <https://www.topoi.org/project/topoi-1-19/> (6. 9. 2020.)

Medijana je antičko arheološko nalazište koje je nekada bilo carsko imanje i carski ljetnikovac, a datira iz 3. stoljeća. Na nalazištu su otkriveni očuvani ostaci Carske palače s Peristilom, luksuzne vile, sakralni objekti s krstionicom, crkva iz 4. stoljeća, cisterne za vodu, terme i ostaci utvrđenja koja svjedoče o kulturi. Medijana je stradala u požaru pred kraj 4. stoljeća, a 441. je uništena. Osim posjećivanja arheološkog lokaliteta, posjetitelji bi mogli posjetiti kompleks luksuznih ljetnih rezidencija i gradsku jezgru Niša te izabrati jednu od sportsko-rekreacijskih sadržaja u ponudi, poput raftinga, jahanja, *jeep* safarija, planinarenja i sl.⁹¹

⁹⁰ Romuliana, <https://muzejzajecar.org/> (6. 9. 2020)

⁹¹ Medijana, <http://www.panacomp.net/arheolosko-nalaziste-medijana-mediana/> (6. 9. 2020.)

Slika 15. Lokalitet Medijana

Izvor: <http://www.panacomp.net/arheolosko-nalaziste-medijana-mediana/> (6. 9. 2020.)

5.4. Albanija

Ruta izgubljenih gradova prolazi kroz tri arheološka lokaliteta u Albaniji, Byllis, Apolonia i Butrint. Porijeklo grada Byllisa datira iz 4. st. pr. Kr. Osnovani su ga Iliri, no nakon rimskih osvajanja grad postaje rimska kolonija i služi kao baza opskrbe za rimske legije Julija Cezara. Za vrijeme rimske vladavine grad su dva puta opljačkali Vizigoti krajem 4. stoljeća. Ponovno je napadnut 586. godine što je rezultiralo iseljenjem stanovništva u okolne gradove. Dizajniran je kao fortifikacija s tri glavne gradske zidine, jugoistočni dio grada bio je za stanovanje i posjede stanovnika, središte grada bilo je rezervirano za forum i javne prostore. Pronađeni su ostaci cesta, spomenici su bili smješteni na uzvisini, a povezani su s kazalištem i stadionom. Forum i kazalište obnovljeni su nakon prvog napada na grad. Spomenici na forumu uništeni su tijekom skidanja kamena za druge građevine. Pronađeni su latinični natpis koji govore o izgradnji ceste, a potpisni su imenom Marcusa Loliana, rimskog vojnika. Ondje se kovao i brončani novac s motivima rimskih bogova i boginja. Od 1916. do 1918. godine, vršila su se iskopavanja na Byllisu i pronađeno je kazalište i fortifikacijski zidovi.⁹²

⁹² Byllis, <http://arheoparks-albania.com/> (8. 9. 2020.)

Popratni su sadržaji iz turističke ponude posjeti muzejima i drugim kulturnim spomenicima, degustacija autentične albanske kuhinje, sportovi na vodi, planinarenje i razgledavanje urbanih sredina.

Slika 16. Ostaci Byllisa

Izvor: <https://www.intoalbania.com/24-hours-in-fier/> (8. 9. 2020.)

Grad Apolonia osnovan je u 6. stoljeću prije Krista, a ime je dobio po bogu Apolonu. Prema istraživanjima procijenjeno je da je u gradu živjelo oko 60 000 stanovnika. Pogodnosti grada bile su luka i zemljopisni položaj pa se grad obogatio trgovinom robovima i poljoprivredom. Grad je imao svoju kovnicu novca kao Byllis. Kršćanstvo je uspostavljeno vrlo brzo nakon što je Rimsko Carstvo preuzelo vlast. Zbog pomicanja razine vode okolica grada i grad postaju močvarno područje što uzrokuje iseljavanje i napuštanje grada u 3. stoljeću. Osim ostataka iz antičkog razdoblja, vidljivi su ostaci ilirske civilizacije i srednjovjekovnog razdoblja. Prostorije samostana svete Marije od 1958. godine prenamijenjene su u muzejski kompleks sa zbirka nalaza iz Apolonije. No, istraženo je samo 5% lokaliteta. Reorganizacija muzeja počela je 1985. god., nakon sustavnog istraživanja koja su provedena na Apoloniji.

Izložba prikazuje kronološki slijed povijesti grada, od izgradnje, careva, građana, trgovine, vina, kulture, umjetnosti, ratova, do propasti grada. Muzej se sastoji od šest soba s arheološkim zbirka, kiparskim trijemom sa skulpturama i prostorijom koja sadrži freske i mozaike. Na

lokaliteti su danas vidljivi ostaci cijelog grada, a najočuvanija građevina je dio hrama posvećen bogu Apolonu.⁹³

Slika 17. Hram boga Apolona

Izvor: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g7153382-d1875928-Reviews-Apollonia_Archaeological_Park-Pojan_Fier_County.html (8. 9. 2020.)

Smješten na jugu Albanije, Butrint, antički grad i biskupija danas je nacionalni park i na UNESCO-ovoj listi svjetske baštine od 1948. godine. Predstavlja vrlo rijetku kombinaciju arheologije i prirode. Od 800. godine prije Krista do dolaska Rimljana, grad je bio pod utjecajem grčke kulture. Godine 44. pr. Kr. Butrint postaje rimska kolonija, u 5. stoljeću postaje biskupija i biskupsko središte, zbog čega su izgrađene brojne ranokršćanske građevine. Grad se kao utvrda koristio od poganskih plemena do osmanskih vladara u 19. stoljeću. O različitim razdobljima življenja grada svjedoče faze izgradnje utvrda. Pronađeni su ostaci kazališta, crkvi s krstionicama i mozaičnim podom. Pretvaranje terena u močvarno područje dovelo je do napuštanja grada u srednjem vijeku.⁹⁴

⁹³ Apollonia, <http://arheoparks-albania.com/> (8. 9. 2020.)

⁹⁴ Butrint, <https://whc.unesco.org/en/list/570/> (8. 9. 2020.)

Slika 18. Spoj prirodne i arheološke baštine Butrinta

Izvor: <https://whc.unesco.org/en/list/570/> (8. 9. 2020.)

5.5. Grčka

Grčka ima tri destinacije koje su dio Rute izgubljenih gradova, a to su: Olimpija, Mikena i Amfipol. Olimpija je grad poznat po sportskom događaju Olimpijskim igrama koje traju već skoro više od 3000 godina te je 1989. uvrštena na UNESCO-ovu listu Svjetske baštine. Igre su predstavljale mir i plemenitost te su se, vođene tim idealima, nastavile sve do danas. Sva atletska natjecanja događala su se u amfiteatru Olimpije dok su se utrke konjima i kočijama održavale na obližnjem hipodromu. Uz amfiteatar se nalaze ostaci građevina i hramova. Središte štovanja je bog Zeus, čiji su ostaci hramova vidljivi i danas, kao i terme, hipodrom, amfiteatar te mnoge građevine koje su se koristile u svrhu upravljanja gradom, uprava i prostorije za svećenike i ugledne ljude. 776. god. pr. Kr. počele su se održavati Olimpijske igre. U antici se nisu samo muškarci natjecali na Olimpijskim igrama, natjecale su se žene da bi stekle naklonost božice Here. Danas se Olimpijske igre vode načelima i vrijednostima mira, pravde i napretka, kao svojstva ljudske baštine. Olimpija organizira međunarodne festivale antičke Olimpije i filmski festival Olympia za djecu i mlade koji se temelji na eksperimentalnoj arheologiji. Uz samo nalazište svakako se treba posjetiti i muzeje s digitalnim izložbama i

izvornim antičkim predmetima, pogledati predstave uprizorenja života u antičkoj Olimpiji i Olimpijskih igara, proći vinske rute.⁹⁵

Slika 19. Ruševine Olimpije

Izvor: <https://visitworldheritage.com/en/eu/archaeological-site-of-olympia-greece/7d32eb45-1582-496a-b5b0-338b417b3a80> (9. 9. 2020.)

Arheološko nalazište Mikena najveći je ruševni grad mikenske civilizacije, koja je imala veliku ulogu u razvoju grčke kulture. Prema mitologiji, na području gdje se nalazi mikenska citadela bilo je kraljevstvo kralja Agamemnona poznatog iz Homerove Ilijade. Danas su zbog svoje vrijednosti i značaja očuvane obrambene zidine, grobnice i vrata grada. Istraživanja su provedena na sustavni način poštujući međunarodne standarde. Pronađeni su građevinski kompleksi i pogrebni spomenici. Na širem prostoru oko samog nalazišta nalaze se drugi arheološki lokaliteti i muzeji koje bi bilo vrijedno pogledati.⁹⁶

Slika 20. Lokalitet Mikena

⁹⁵ Olimpija, <https://visitworldheritage.com/en/eu/archaeological-site-of-olympia-greece/7d32eb45-1582-496a-b5b0-338b417b3a80> (9. 9. 2020.)

⁹⁶ Mikena, <https://whc.unesco.org/en/list/941/> (9. 9. 2020.)

Amfipol je atenska kolonija koja je osnovana između 487. i 488. g. pr. Kr. Prisutnost atenskih kolonija na tom području počela je nakon Perzijskih ratova. Lokalna tradicija opstaje u obrađivanju metala, koji je uglavnom predstavljen brončanim i zlatnim ukrasima. Pred kraj Peloponeskog rata grad se odcijepio od atenske metropole i bio je neovisan sve do 357. g. pr. Kr. dok ga Filip II. nije uključio u kraljevinu Makedoniju. Skoro 200 godina poslije Rimsko Carstvo osvaja Makedoniju. Grad je bio naklonjen rimskim carevima te je tako postao urbano središte sve do kraja antike. Svetišta su posvećena lokalnim božanstvima, poput Artemide, Apolona, Afrodite, Herakla i sl. U helenističko i rimsko doba vrlo su popularni kultovi egipatskih bogova. Seosko stanovništvo obrađivalo je zemlju o čemu je ovisilo gospodarstvo grada zajedno s trgovcima i obrtnicima. Amfipolis, dok je bio pod Makedonijom, predstavljao je središte kraljevske kovnice novca. Iskopavanjima je otkrivena zgrada pod nazivom gimnazija u kojoj su se školovala muška djeca. Odgovarajuće obrazovanje bilo je nužno za mlade između 16 i 18 godina. U blizini gimnazije pronađeno je gradsko kazalište. Svi arheološki nalazi pronađeni na lokalitetu govore ponajprije o administrativnoj organizaciji grada, institucijama, vlastima, te o stilu svakodnevnog života stanovništva. Pokojnici su se pokapali izvan gradskih zidina. Diferencijacija socijalnog i ekonomskog statusa na groblju je poprilično vidljiva. Monumentalne grobnice pripadale su gradskim uglednicima, o groblju također svjedoče žrtve, vaze, oružje i nakit koji su pokopani zajedno s umrlim. Grad je u 6. stoljeću poharala kuga koja je zajedno s migracijom slavenskog stanovništva rezultirala napuštanjem grada.⁹⁷

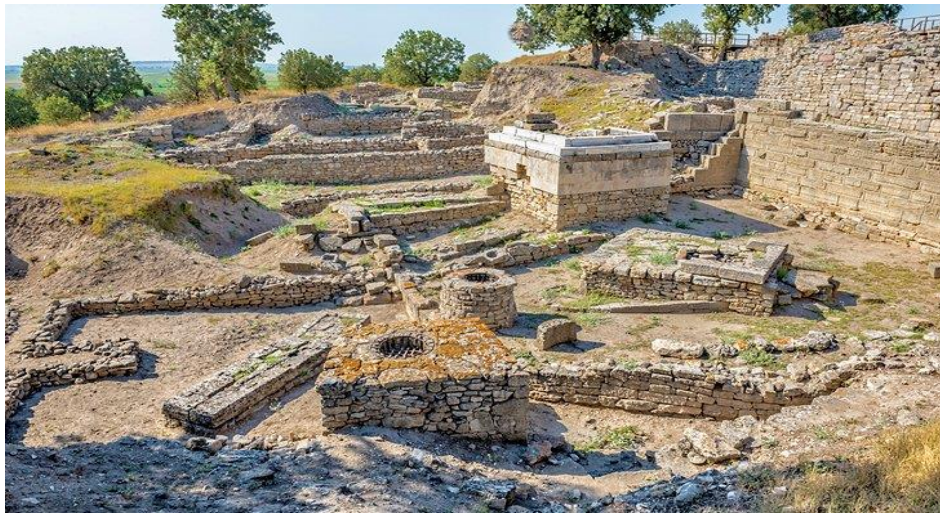
Slika 21. Amfipolis

⁹⁷ Amfipolis, <https://www.gtp.gr/TDirectoryDetails.asp?ID=14565> (9. 9. 2020.)

Izvor: <https://www.ancient.eu/Amhipolis/> (9. 9. 2020.)

5.6. Turska

Arheološka nalazišta Troja i Alexandria Troas nalaze se u državi Turskoj. Jedna od najpoznatijih arheoloških nalazišta s 4000 godina povijesti je Troja. Arheolog Heinrich Schliemann 1870. godine proveo je prva istraživanja na ovom lokalitetu. Opsadu Troje od ahejskih i spartanskih ratnika ovjekovječio je Homer u knjizi Ilijada. Iskapanjima je otkriveno da je regija bila naseljena već 8000 godina. Iskapanja koja su provedena tijekom posljednjih 140 godina otkrile su obilježja okupacije u kaštelu i donjem gradu. Postoje 23 dijela obrambenih zidina grada i jedanaest vrata, pronađeno je nekoliko kulturnih spomenika poput hrama posvećenog božici Ateni, svetišta, tržnica, koncertna dvorana i vijećnica. Okolni krajolik sadrži brojne važne arheološke i povijesne lokalitete, naselja i groblja, grobne humke, monumentalne tumule, grčka i rimska naselja; popratni su sadržaji osmanski i rimski mostovi i spomenici bitke na Galipolju. Kaštel okružuju palače i administrativne zgrade. Troja je od iznimne kulturne važnosti zbog utjecaja na književna djela poput Ilijade i Eneide. UNESCO ju je 1998. godine uvrstio na popis svjetske baštine.⁹⁸

Slika 22. Ostaci grada Troje

Izvor: <https://www.planetware.com/tourist-attractions-/troy-tr-cn-t.htm> (9. 9. 2020.)

Aleksandriju Troadu osnovao je general Aleksandar Veliki pod nazivom Troada. Nakon njegove smrti grad je preimenovan u Aleksandrija Troada. Grad se razvio zbog značajnog strateškog položaja kao lučki grad za tranzit robe od istoka prema zapadu. Dodatni izvori

⁹⁸ Troja, <https://whc.unesco.org/en/list/849/> (9. 9. 2020.)

prihoda bili su rudnici, poljoprivredna zemljišta, prihodi od hrama i izvori slane vode u Larisi. 188. godine pr. Kr. grad je stekao status autohtonog i slobodnog grada. Također, rimski su carevi znatno pridonijeli razvoju grada. Ne zna se točno kada je grad napušten, no povećana važnost Carigrada rezultira je gubljenjem pozicije vodećeg grada u regiji. Goti su ga opljačkali 267. godine, nakon čega grad počinje propadati. Tijekom stoljeća grad se vandalizirao i devastirao; kamen s ostataka grada korišten je kao građevinski materijal u gradnji džamija u Istanbulu. Prva arheološka istraživanja provedena su 1993. Ruševine grada i dalje su vidljive, kao i gradske zidine i obrambene kule, kupališta, odeoni, kazališta, nekropola i nimfej.⁹⁹

Slika 23. Aleksandrija Troada

Izvor: <http://www.ephesustoursguide.com/must-see-places-in-turkey/troas.html> (9. 9. 2020.)

⁹⁹ Aleksandrija Troada, <https://turkisharchaeonews.net/site/alexandria-troas> (9. 9. 2020.)

ZAKLJUČAK

Cilj istraživanja ovog diplomskog rada jest osmisлити rutu arheološke baštine čiji će osnovni i popratni sadržaji biti istovremeno atraktivni i edukativni. Teorijsko istraživanje prvi je korak k osmišljavanju rute. Da bi to u praksi bilo izvedivo, kulturne raznolikosti europskih država svojim bogatim potencijalima omogućuju umrežavanje atrakcija povezanih istom tematikom. Spomenuto povezivanje područja zajedničke baštine u jednu cjelinu zadaća je Vijeća Europe, međunarodne organizacije koja djeluje za dobrobit europskih država u vidu jačanja demokracije, ljudskih prava te pravnih elemenata. Radi povećanja atraktivnosti destinacije na svjetskom tržištu i jačanja konkurentnosti, postojeća se baština tako povezuje s novim sadržajima. Razvoj kulturne rute sastoji se od odabira teme i evidentiranja postojećih resursa s kojima će se raspolagati. Daljnji korak odnosi se na pronalaženje svih zainteresiranih dionika koji će sudjelovati u kreiranju i razvoju kulturne rute. Partneri i potencijalni dionici mogu biti udruge, poduzeća, organizacije, jedinice lokalne samouprave, turističke zajednice, agencije i drugi. S njima se tada dogovaraju i određuju sadržaji, poput kulturnih spomenika, uslužnih djelatnosti, strukturalnih i pridruženih sadržaja, sadržaj rute. Jedan od važnih elemenata prilikom kreiranja rute jest i signalizacija kojom se turistima omogućava slobodno kretanje i mogućnost izbora prema njihovim interesima i potrebama.

Suvremeni su modeli valorizacije arheološke baštine arheološki parkovi, muzeji, programi oživljene povijesti te kulturne rute. Primjeri su dobre prakse valorizacije arheološke baštine arheoloških parkova Andautonija, Varaždinske Toplice i Salona, a primjeri su dobre prakse valorizacije muzeja Sopot, Vučedol i Naron, dok su primjeri valorizacije oblika programa oživljene povijesti manifestacije onaj na području grada Umaga i nalazišta Sepomaja. Također, putevi neandertalaca predstavljaju primjer dobre prakse valorizacije arheološke baštine oblikom kulturne rute. Arheološka baština unutar kulturnih ruta zajedno s manifestacijama i itinerarima u budućnosti bit će važan dio turističke ponude Hrvatske i cijele Europe, zahvaljujući sve većim ulaganjima te sve prepoznatljivijom važnosti istih. U radu je također predstavljen projekt ArchaeoCulTour koji se bavi valorizacijom arheološke baštine na području Općine Vrsar. Opisano je što bi se u budućnosti s projektom trebalo odvijati, mogući ishodi te je istaknuta nužnost povezivanja kontinentalne Hrvatske s obalnim djelom radi povećanja atraktivnosti i konkurentnosti na turističkom tržištu. Time bi se dodatno unaprijedila i poboljšala ponuda kulturnog turizma u okviru arheološke baštine.

Sukladno teorijskom dijelu, rad predstavlja i osmišljenu rutu arheološke baštine pod nazivom Ruta se izgubljenih gradova koja se bavi antičkim arheološkim lokalitetima koji su uništili ljudi ili prirodne katastrofe. Cilj prijedloga ove rute jest očuvanje i prezentacija arheoloških ostataka antičkih gradova i njihova valorizacija, poštujući i načela održivog razvoja turizma. Prvi korak u kreaciji rute bio je odabir teme te evidencija resursa u skladu s istraženim informacijama. Ruta izgubljenih gradova prema europskoj evaluaciji prihvatljivosti teme zadovoljila je sljedeće kriterije: predstavlja zajedničke europske vrijednosti nekoliko europskih zemalja, oslikava EU memoriju, povijest, baštinu i identitet te doprinosi interpretaciji raznolikosti suvremene Europe, omogućava edukativnu i kulturnu razmjenu mladih u skladu s idejom i djelovanjem Vijeća Europe u tom području, omogućava razvoj inovativnih projekata održivog kulturnog turizma, potiče kulturni turizam i održivi kulturni razvoj, temelj je za razvoj turističkog proizvoda u suradnji s turističkim agencijama, usmjerena prema širem spektru korisnika i podloga je za dugoročne, multidisciplinarne, interregionalne i umrežene projekte. Ruta obuhvaća šest država (Italiju, Hrvatsku, Srbiju, Albaniju, Grčku i Tursku) te 21 lokalitet, od kojih se Pompeji, Herkulanej, Akvileja, Romuliana, Butrint, Olimpija, Mikena i Troja nalaze na UNESCO-ovom Popisu svjetske baštine.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Afrić Rakitovac, K., Urošević, N., *Models of valorisation of cultural heritage in sustainable tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2017.
2. Androić, M., Klarić, V., *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012.
3. Balen, J., i dr., *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej, Hedone d.o.o., Zagreb, 2011.
4. Brajčić, M., *Arheološki parkovi u Hrvatskoj: stanje i perspektive*, Filozofski fakultet u Splitu, Sveučilište u Splitu, 2014.
5. Dulčić, A., *Upravljanje razvojem turizma*, Mate d. o.o., Zagreb., 2001.
6. Istarska županija, *Istarski arheološki parkovi: Put bogova*, Pula, 2006.
7. Jelinčić, D., A., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar Zagreb., 2009.
8. Jelinčić, D., A., *Kultura u izlogu*, Meandar, Zagreb, 2010.
9. Obad Šćitaroci, M., *Modeli revitalizacije i unaprijeđenja kulturnog naslijeđa*, Arheološki fakultet Sveučilište u Zagrebu, HERU, 2017.

Članci:

1. Rosada, G., *Abitare ad Altinum. Topografia territoriale e urbana di una terra anfibia*, Università degli Studi di Padova, *Histria Antiqua*, 20/2011.

Publikacije:

1. Floričić B., Floričić, T., *Kulturna baština u turističkoj destinaciji: Vrednovanje i održivi menadžment*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Općina Medulin, Pula, 2019.
2. Trupković, D., *Kulturne rute Vijeća Europe*, Ministarstvo kulture RH, 2020.

Internetski izvori:

1. Akvileja, <https://www.expoaus.org/hr/akvileja-uso8> (1. 9. 2020.)
2. Aleksandrija Troada, <https://turkisharchaeonews.net/site/alexandria-troas> (9. 9. 2020.)
3. Amfipolis, <https://www.gtp.gr/TDirectoryDetails.asp?ID=14565> (9. 9. 2020.)
4. Apollonia, <http://archeoparks-albania.com/> (8. 9. 2020.)

5. ArchaeoCulTour - Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour> (20. 9. 2020.)
6. Butrint, <https://whc.unesco.org/en/list/570/> (8. 9. 2020.)
7. Byllis, <http://arheoparks-albania.com/> (8. 9. 2020.)
8. Careva palača, <http://www.carskapalata.rs/imperialpalace.html> (4. 9. 2020.)
9. Herkulanej, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25140> (15. 5. 2018.)
10. Medijana, <http://www.panacomp.net/arheolosko-nalaziste-medijana-mediana/> (6. 9. 2020.)
11. Mikena, <https://whc.unesco.org/en/list/941/> (9. 9. 2020.)
12. Olimpija, <https://visitworldheritage.com/en/eu/archaeological-site-of-olympia-greece/7d32eb45-1582-496a-b5b0-338b417b3a80> (9. 9. 2020.)
13. Pompeji, <https://www.starapovijest.eu/pompeji-grad-zaustavljen-u-vremenu-2/> (29. 8. 2020)
14. Putevi neandertalaca, <https://putevima-pracovjeka.visitzagorje.hr/> (23. 9. 2020.)
15. Romuliana, <https://muzejzajecar.org/> (6. 9. 2020.)
16. Ruta rimskih careva, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-roman-emperors-and-danube-wine-route> (20. 8. 2020.)
17. Ruta rimskih careva, <https://romanemperorsroute.org/about/> (21. 8. 2020)
18. Ruta rimskih careva, <https://romanemperorsroute.org/illyricum-trail/> (25. 8. 2020)
19. Ruta židovske baštine, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-european-route-of-jewish-heritage> (19. 9. 2020.)
20. Sirmium, <http://www.carskapalata.rs/sirmium.htm> (4. 9. 2020.)
21. Troja, <https://whc.unesco.org/en/list/849/> (9. 9. 2020.)
22. Viminacium, <http://viminacium.org.rs/viminacium/lokalitet/> (5. 9. 2020.)
23. Vikinška ruta, <https://www.followthevikings.com> (19. 9. 2020.)

POPIS SLIKA

Slika 1. Prikaz nalazišta Rute rimskih careva i dunavska vinska ruta.....	18
Slika 2. Prikaz nalazišta prijedloga za proširenje Rute rimskih careva i dunavska vinska ruta.....	19
Slika 3. Prikaz Rute izgubljenih gradova.....	47
Slika 4. Pompeji.....	49
Slika 5. Grad Herkulaneum.....	50
Slika 6. Ostaci hrama ispred Arheološkog muzeja u Altinu.....	51
Slika 7. Ostaci grada Akvileje.....	52
Slika 8. Salona.....	53
Slika 9. Pronađeni ostaci kipova u antičkom gradu Naroni.....	53
Slika 10. Aqua Iasea.....	54
Slika 11. Arheološki park Andautonija.....	54
Slika 12. Sirmium.....	56
Slika 13. Viminicium.....	57
Slika 14. Ostaci grada Romuliana.....	58
Slika 15. Lokalitet Medijana.....	59
Slika 16. Ostaci Byllisa.....	60
Slika 17. Hram boga Apolona.....	61
Slika 18. Spoj prirodne i arheološke baštine Butrinta.....	62
Slika 19. Ruševine Olimpije.....	63
Slika 20. Lokalitet Mikena.....	63

Slika 21. Amfipolis.....	64
Slika 22. Ostaci grada Troje.....	65
Slika 23. Alexandria Troada.....	66

POPIS TABLICA

Tablica 1. Potencijalni partneri.....	23
---------------------------------------	----

SAŽETAK

Europske su kulturne rute projekt koji je stvoren kako bi povezao povijest i kulturnu baštinu naroda u Europi. Prilikom kreiranja rute potrebno je odabrati temu rute, evidentirati postojeće resurse, odabrati sadržaje na ruti i samo kretanje posjetitelja do rute i po ruti. Glavni je cilj Vijeća Europe za kreiranje kulturnih ruta predstavljanje kulturne baštine, poštovanje, očuvanje, zaštita i pružanje prilike javnosti da upozna europsku kulturnu baštinu te time promovira raznolikost i toleranciju među narodima. Santiago de Compostela prva je kulturna ruta hodočasničkih puteva koju je Vijeće Europe kreiralo 1987. godine. Kao prva kreirana ruta koristila je kao primjer razvoja novih, no da bi ruta postala dio projekta Europskih kulturnih ruta mora ispunjavati određene zadane ciljeve i načela. Usvajanjem ciljeva i načela dobiva se certifikat Vijeća Europe. Europskim kulturnim rutama, osim što se valorizira kulturna baština, stvaraju se i nude dodatni sadržaji i aktivnosti da bi ruta postala atraktivnija i prepoznatljivija na turističkom tržištu. Hrvatskom danas prolazi 13 certificiranih Europskih kulturnih ruta.

Rad analizira suvremene modele valorizacije arheološke baštine, arheološke parkove, muzeje, programe oživljene povijesti i kulturne rute te primjere dobre prakse valorizacije arheološke baštine u Hrvatskoj. Projektom ArchaeoCulTour valoriziraju se arheološka nalazišta na području Općine Vrsar od kojih mnoga nisi u cijelosti istražena do danas. Na samom kraju rada nalaze se prijedlozi i ideje za kreiranje arheološke rute. Rad se fokusirao na kreiranje nove europske kulturne rute pod nazivom Ruta izgubljenih gradova koja predstavlja arheološku rutu antičke baštine. Arheološki parkovi i nalazišta umrežena u ovoj ruti uništili su ljudi ili prirodne katastrofe u doba antike.. Danas su od tih građevina preostali samo ostaci te su na ovaj način iskorišteni da bi se potaknula svijest o važnosti očuvanja i zaštite arheoloških nalazišta s ciljem prevencije njihove potpune devastacije i uništenja. Ruta prolazi kroz šest država: Italiju, Hrvatsku, Srbiju, Albaniju, Grčku i Tursku i obuhvaća 21 lokalitet. Rutom se želi obuhvatiti antička baština na području Europe, te se time dalje proučavati i očuvati kako bi mogla biti dostupna javnosti uz njeno odgovorno i održivo korištenje.

Ključne riječi: kultura, turizam, kulturni turizam, kulturna baština, arheologija, eksperimentalna arheologija, arheološka nalazišta, Europske kulturne rute, ArchaeoCulTour, Ruta izgubljenih gradova.

ABSTRACT

European Cultural Routes is a project created to connect the history and cultural heritage of European nations. When creating a route, it is necessary to choose the topic of the route, record existing resources, select the contents throughout the route and the path of movement of visitors to the route and itself and along the route. The main aim of the Council of Europe for the creation of cultural routes is to present cultural heritage, tribute, preservation, protection and providing the opportunity for the public to learn about European cultural heritage, thus promoting diversity and tolerance among the nations. Santiago de Compostela is the first cultural route, a pilgrimage route created by the Council of Europe in 1987. As the first route created, it is used as an example for the creation of new ones, but for it to become a part of the European Cultural Routes project, it must meet certain objectives and principles. By adopting the objectives and principles, a certificate of the Council of Europe is obtained. European cultural routes valorize the cultural heritage, and also create and offer additional contents and activities so that route can become more attractive and recognizable in the tourism market. To date, Croatia is a country with 13 certified European cultural routes.

This graduate thesis also analyzes modern forms of valorization of archaeological heritage: archaeological parks, museums, revived history programs and cultural routes and examples of good practice of valorization of archaeological heritage in Croatia. The ArchaeoCulTour project valorizes archaeological sites in the area of the town Vrsar, many of which have not been fully explored to this day. This graduate thesis is also focused on the creation of new European cultural routes called „The Route of the Lost Towns“, which represents an archaeological route of the ancient heritage. Archaeological parks and sites have been networked in this route had in ancient times been destroyed by either humans or natural disasters. Today, only the remnants of those buildings have remained and are in this way used to raise in order the awareness of the importance of preservation and protection on archaeological sites to prevent devastation and destruction. The route passes through 6 countries, Italy, Croatia, Serbia, Albania, Greece and Turkey including 21 localities. The route aims to include ancient heritage in Europe, with further studying and preservation to make it available to the public, with the responsible and sustainable usage of it.

Key words: culture, tourism, cultural tourism, cultural heritage, archaeology, experimental archaeology, archaeological sites, European cultural routes, ArchaeoCulTour, The Route of lost Towns.